

**ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Кафедра політології**

Ю.Г. Мальована

ПОЛІТОЛОГІЯ

**НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК
для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра
філологічного факультету**

Затверджено
вченою радою ЗНУ
Протокол № 4
від 27.10. 2015 р.

Запоріжжя
2015

УДК: 32.001(075.8)

ББК: Ф0я73

М 21

Мальована Ю.Г. Політологія: навчально-методичний посібник для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра філологічного факультету. – Запоріжжя: КСК-Альянс, 2015. – 101 с.

Навчально-методичний посібник включає конспект лекційного матеріалу, зміст семінарських занять, перелік ключових понять, тематику доповідей, питання для самоконтролю та дискусії, практичні завдання, тести, питання до екзамену, тестові завдання до підсумкового контролю, термінологічний словник, схеми, додатки, перелік літератури з курсу «Політологія».

Видання сприятиме засвоєнню теоретичних основ політичної науки, формуванню систематизованого і комплексного уявлення про політику як сферу людської діяльності, розумінню основних категорій політичної сфери, розвитку аналітичного мислення, а також виробленню практичних навичок аналізу особливостей політичних процесів у суспільстві.

Навчально-методичний посібник призначений для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра філологічного факультету.

Рецензент *А.О. Руднева*

Відповідальний за випуск *Є.Г. Цокур*

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ.....	7
ЗМІСТ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ.....	26
<u>Семінарське заняття 1. Політика як суспільне явище.....</u>	26
<u>Семінарське заняття 2. Політична система суспільства.....</u>	33
<u>Семінарське заняття 3. Держава як інститут політичної системи суспільства.....</u>	41
<u>Семінарське заняття 4. Правова держава і громадянське суспільство.....</u>	51
<u>Семінарське заняття 5. Політичні партії та партійні системи у сучасному світі.....</u>	61
ПИТАННЯ ДО ЕКЗАМЕНУ.....	70
ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДО ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ.....	73
ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК.....	81
СХЕМИ ДО КУРСУ "ПОЛІТОЛОГІЯ".....	90
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА ТА ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ.....	92
ДОДАТКИ.....	96

ВСТУП

Політологія є однією з тих соціогуманітарних дисциплін, що обумовлюють формування всебічно розвиненої особистості. Закономірно, що люди по-різному ставляться до політики, але актуальною потребою сьогодення є створення уявлення про політичні процеси в суспільстві у кожної культурної людини. Тенденції до демократизації, реформування, модернізації всіх сфер громадського життя на принципах гуманізму спонукають до пізнання механізмів функціонування влади, інститутів політичної системи, владних відносин у цілому шляхом формування політичної культури, культури участі у політиці та виховання відповідальності за наслідки цієї участі. На сучасному етапі розвитку українського суспільства актуальність політологічного знання пояснюється необхідністю постійної взаємодії з державою, розбудовою громадянського суспільства, зростанням ролі політичних технологій та їх впливом на свідомість людей, а отже, необхідністю теоретичних та практичних знань про сферу політики.

Курс «Політологія» у системі курсів є важливим елементом формування основної гуманітарної складової підготовки фахівця у галузі філологічних наук. Основи політологічних знань, що є базовими елементами курсу «Політологія», покликані допомогти молоді зрозуміти сутність процесів, що відбуваються у політичній сфері суспільства, закономірності владних, політичних відносин між людьми, соціальними групами й інститутами, засвоїти норми політичної поведінки, демократичні цінності, визначивши своє місце у політичному житті. У виданні розглядаються такі категорії, як політика, політичний процес, політична система, держава, громадянське суспільство, партійні та виборчі системи, які дають цілісне уявлення про політичну науку. Предмет політології характеризується своєю динамікою і багатofакторністю, одночасно розширюючи світоглядні та ідейні установки індивіда. На основі отриманих знань із зазначеного курсу у студентів формуються навички чіткого оперування понятійно-категоріальним апаратом політології, раціонально-критичного осмислення політичних явищ та процесів, що додає їм не тільки пізнавальну, але і практичну значимість – по завершенню курсу

виробляються власна громадянська позиція та вміння застосовувати знання у професійній і громадській діяльності.

У концептуальному, інформаційному та логічному плані даний курс тісно пов'язаний з іншими дисциплінами блоку гуманітарних і соціально-економічних наук: «Філософією», «Соціологією», «Історією», «Психологією», «Соціальною філософією», «Економічною теорією», «Основами держави та права». Разом із цими дисциплінами «Політологію» для студентів філологічного факультету варто розглядати як складову частину процесу формування світоглядної культури майбутніх фахівців та виховання політично освічених громадян своєї держави, зі сформованою життєвою позицією щодо політичних подій, явищ, процесів, обізнаних у власних політичних правах та обов'язках.

Мета курсу: сформувати у студентів світоглядні критерії оцінки поточних політичних подій та культуру політичного мислення, отримати систематизоване і комплексне уявлення про політику як сферу людської діяльності, опанувати досягнення української та світової політичної думки, загальноцивілізаційних цінностей з метою усвідомлення та орієнтації у складних політичних процесах сучасності.

Завдання:

1. Засвоїти теоретичні й прикладні, аксіологічні та інструментальні складові політологічного знання з метою подальшого використання отриманих знань на практиці.
2. Підвищити політичну культуру майбутніх фахівців.
3. Сприяти виробленню власної позиції стосовно політичних питань і громадянської відповідальності.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен

знати:

- предметне поле політичної науки, її методи, структуру та функції;
- історію зародження і розвитку політологічного знання;
- теоретичні уявлення про політичну сферу як сукупність інститутів і впорядкованих відносин, яка таким чином виступає в якості системного утворення;
- сутність політичної влади, її ознаки та легітимність;

- принципи розвитку і функціонування політичних систем світу та України;
- типи сучасних держав, види політичних конфліктів та ін.;
- особливості й умови формування політичної свідомості та культури;
- специфіку та різновиди партійних і виборчих систем;
- природу, сутність та види політичних еліт і лідерства;

вміти:

- фахово тлумачити головні терміни даного курсу;
- застосовувати набуті знання для аналізу політичного простору та його основних складових елементів;
- критично осмислювати політичне життя й проявляти власну політичну позицію у різних формах політичної участі;
- визначати актуальні проблеми розвитку політичної сфери суспільства на сучасному етапі;
- демонструвати зразки політичної та громадянської культури;
- вміти прогнозувати наслідки процесів, що відбуваються у політичній сфері (глобалізації, політичних конфліктів тощо);
- виявляти причинно-наслідкові зв'язки у політиці та роль суб'єктивних факторів;
- орієнтуватися в політичному житті країни, програмах та гаслах політичних партій, рухів, блоків, окремих політиків.

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

Лекція 1. Політологія як наука і навчальна дисципліна

План

1. Проблема предмета політичної науки та її структура.
2. Методи політичних досліджень.
3. Функції політичної науки.

1. Проблема предмета політичної науки та її структура.

Політологія як наука про політику вивчає певні закономірності та тенденції функціонування і розвитку політики, політичних систем та окремих політичних інститутів, їх взаємодію з різними підсистемами суспільства. Стосовно розуміння предмета політології виділяють три підходи: 1) критико-діалектичний, в межах якого політологія розглядається як одна з наук про політику (однопорядкова з політичною соціологією, політичною філософією і т.д.), що досліджує державу, партії та інші інститути, які здійснюють владу в суспільстві або впливають на неї, а також низку інших політичних явищ; 2) емпірико-аналітичний – вказує на політологію як на єдину науку про політику, яка включає лише ті знання, що спираються на строго наукові, переважно емпіричні методи, проте поза змістом політичної науки залишаються загальнотеоретичні дисципліни, що ґрунтуються на нормативно-ціннісному підході; 3) традиційний, крізь який політологія представлена в якості загальної, інтегральної науки про політику у всіх її проявах, що включає весь комплекс наук про політику та її взаємини з людиною і суспільством. На сучасному етапі розвитку наукових знань поширеним є останній підхід до трактування предмета політології.

Об'єктом політичної науки є політика, політична сфера громадського життя, основний зміст якої складають політико-владні відносини у суспільстві. Предметом є такі феномени, як політична система, держава, державний лад, влада та владні відносини, політичні партії, політична поведінка, політична культура, історія політичних вчень тощо.

Політологія має певну внутрішню структуру, основними елементами якої є історія політичних вчень, теорія політики і політичних систем, міжнародні відносини та світова політика, управління соціальними процесами, політична ідеологія,

прикладна політологія. До групи наук, що безпосередньо вивчають політику, відносяться політична філософія, низка наук про політичні інститути, теорія міжнародних відносин, політична історія. Групу спеціальних політичних наук складають політична географія, політична соціологія, політична психологія, політична антропологія, політична семантика тощо.

2. Методи політичних досліджень.

Аналіз і пояснення політичних явищ часто здійснюється крізь призму домінуючої парадигми, тобто специфічної логічної, розумової моделі, що визначає способи сприйняття та інтерпретації дійсності. Історично склалися такі парадигми як теологічна, натуралістична (географічна, психологізаторська та біологічна), соціальна, раціонально-критична, парадигми конфлікту та консенсусу.

Крім того, методологію політології складають різноманітні методи, що являють собою прийоми, інструменти вивчення політики, які можна поділити на три групи. До першої групи належать загально-філософські методи дослідження політичних об'єктів, насамперед: критично-діалектичний (виявляє суперечності як джерело саморуху політики та соціально-політичних змін), аналіз і синтез, індукція та дедукція, абстрагування, аналогія, узагальнення. Другу групу складають методи теоретичного пізнання, а саме: інституційний (орієнтує на вивчення інститутів – держави, урядових установ, партій, за допомогою яких здійснюється політична діяльність); структурно-функціональний (полягає у розчленуванні складного об'єкта на складові, вивченні зв'язків між ними й визначенні місця всіх складових у функціонуванні об'єкта як цілого, за умови збереження ним своєї цілісності у взаємодії із зовнішнім середовищем); системний (розглядає політику як складний цілісний, саморегульований механізм, що перебуває у безперервній взаємодії з навколишнім середовищем); синергетичний (передбачає багатоваріантність, альтернативність вибору шляхів суспільно-політичного розвитку, його не лінійність та можливості самоорганізації); історичний (розглядає політичні явища у процесі їх становлення і розвитку); психологічний (орієнтує на вивчення суб'єктивних механізмів, психологічних мотивацій політичної поведінки людини); антропологічний (прагне до виявлення ірраціональних, інстинктивних та інших

мотивів політичної поведінки); порівняльний чи компаративний (припускає зіставлення однотипних політичних явищ з метою виявлення їхніх спільних рис і специфіки); біхевіористський (полягає у дослідженні поведінки індивідів і соціальних груп).

Третю групу пізнавальних засобів політології становлять методи емпіричних досліджень (одержання первинної інформації про політичні факти). Використовують статистичні методи, опитування (інтерв'ю, анкетування), аналіз документів (контент-аналіз, факторний аналіз), спостереження (включене та невключене), соціально-політичний експеримент, метод експертних оцінок (експертне оцінювання фахівцями у тій галузі політичної діяльності, із приводу якої ведеться експертиза), політичне моделювання (дозволяє перевірити гіпотези, виявити параметри моделі), ділова гра, «мозковий штурм» та багато інших.

3. Функції політичної науки.

Функціонування та розвиток політичної науки у суспільному житті реалізується через виконання нею низки важливих функцій, пов'язаних не тільки з пізнанням політики, але й з реальною практичною діяльністю у сфері публічної влади. Перша з них, дескриптивна, що припускає необхідність всебічного й повного опису внутрішніх і зовнішніх зв'язків політичних явищ, їх характерних ознак, оскільки предметне поле політичної науки перебуває у постійній динаміці, збагачуються способи та прийоми пізнання, змінюється запит суспільства на отримання достовірної інформації. Друга функція – оціночна, тобто винесення суджень про політичні об'єкти (чи їх властивості) з погляду їхньої прийнятності або неприйнятності для конкретного суб'єкта. Пояснювальна функція дає змогу зрозуміти сутність політичних явищ, причини їх виникнення, закономірності функціонування. Методологічна – охоплює способи, методи і принципи теоретичного дослідження політики та практичної реалізації набутих знань. Наступна функція, світоглядна, утверджує цінності, ідеали, норми, які характеризують цивілізовану політичну систему, політичну культуру соціальних суб'єктів. Функція політичної соціалізації забезпечує процес включення людини у політичну сферу життя суспільства шляхом засвоєння політичного досвіду і формування певного типу політичної культури. Прогностична функція передбачає створення й реалізацію моделей розвитку політичних процесів, різні варіанти та ймовірний перебіг

політичних подій. Прикладна – допускає раціоналізацію політичного життя, політичних інститутів і відносин шляхом використання політологічних знань.

Література

Основна: 6, 9, 10, 11, 12.

Додаткова: 4, 11, 18, 24.

Лекція 2. Влада як центральний елемент політики

План

1. Концепції та структура влади.
2. Ресурси, процес та види влади.
3. Проблема політичної легітимності.
4. Функції та сучасні тенденції розвитку політичної влади.

1. Концепції та структура влади.

Влада є однією з центральних категорій політології, ключовим елементом політичної системи, тому історично склалося багато підходів до трактування її змісту. Серед останніх можна виокремити наступні концепції: 1) телеологічна (з точки зору мети) – характеризує владу як здатність досягнення поставлених цілей, одержання намічених результатів; 2) біхевіористська – розглядає владу як особливий тип поведінки, що проявляється у можливості одних людей командувати, а інших підпорядковуватися; 3) психологічні інтерпретації влади намагаються розкрити суб'єктивну мотивацію владної поведінки, джерела влади, що мають коріння у свідомості й підсвідомості людей; 4) системна концепція вказує на владу як на засіб соціальної комунікації, що дозволяє регулювати групові конфлікти й забезпечувати інтеграцію суспільства, інструмент забезпечення цілей та функцій політичної системи; 5) структурно-функціоналістська – тлумачить владу як механізм самоорганізації людської спільності, заснований на доцільності поділу функцій управління й виконання; 6) реляціоністська, коли влада представлена відносинами між двома агентами, один з яких впливає на іншого за посередництвом ресурсів; 7) нормативно-формалістична (легітимістська), згідно якої джерелом і змістом влади є система норм, передусім, правових. Структурними компонентами влади є її суб'єкт, об'єкт, засоби або ресурси і процес, що приводить до руху всі її елементи, формуючи владні відносини.

2. Ресурси, процес та види влади.

Безпосередніми носіями влади є суб'єкт (окрема людина, народ, організація), який втілює активний початок, і об'єкт, який добровільно підпорядковується суб'єкту. Мотивами такого підпорядкування є страх, звичка, інтерес, переконання, авторитет, ідентифікація. Владні відносини підкріплюються володінням та використанням ресурсів влади, які представляють собою самостійну, зазвичай матеріалізовану ланку, що опосередковує взаємодію агентів влади, служить найважливішим соціальним фактором підпорядкування й панування. Згідно А. Етционі, ресурси поділяються на утилітарні (матеріальні й інші соціальні блага, пов'язані з повсякденними інтересами людей), примусові (заходи адміністративного покарання, що використовуються у випадках неефективності утилітарних і нормативних ресурсів) та нормативні, що включають засоби впливу на внутрішній світ, норми поведінки й ціннісні орієнтації людини.

Наступною поширеною класифікацією є поділ ресурсів відповідно до найважливіших сфер життєдіяльності суспільства: економічні, соціальні, культурно-інформаційні, примусові (силові) та специфічний демографічний ресурс. Згідно цієї класифікації ресурсів виділяють і відповідні види влади – економічну, соціальну, культурно-інформаційну, примусову.

Політична влада є панівною над всіма іншими видами влад з огляду на свої відмінні риси, такі як: легальність використання сили у межах держави, верховенство рішень для інших влад (проникнення у будь-які суспільні процеси), публічність, тобто загальність й безособовість, моноцентричність (наявність єдиного центру прийняття рішень), різноманіття ресурсів.

3. Проблема політичної легітимності.

На сучасному етапі суспільно-політичного розвитку важливого значення для існування влади набуває питання її легітимності. Позитивна оцінка, прийняття населенням влади, визнання її правомірності, права управляти й згода підпорядковуватися означає її легітимність. Великий внесок у теорію легітимності влади вніс Макс Вебер, який виокремив три типи легітимності: 1) традиційна, яка виникає завдяки звичаям, звичці підпорядковуватися, вірі у непохитність існуючих порядків (характерна для монархій); 2) харизматична, що заснована на вірі у виняткові якості, харизму керівника, якого іноді навіть

обоючують, створюючи культ його особистості, має емоційне підґрунтя (характерна для революційних періодів); 3) раціонально-правова (демократична), джерелом якої є раціональний інтерес, який спонукає людей підпорядковуватися рішенням уряду, сформованого на основі демократичних процедур.

Зниження довіри до влади свідчить про появу кризи легітимності. Виділяють наступні чинники делегітимації влади: неможливість органів влади здійснювати свої функції або наявність у політичному просторі нелегітимного насилля, відсутність військових конфліктів та громадянських війн, неможливість уряду адаптуватися до умов, які змінюються, руйнування конституційного порядку, відсутність змін або зниження ефективності виконання урядом своїх головних завдань (формування бюджету та узгодження функцій всередині еліти). Вирішення проблеми кризи легітимності можливе наступними способами та шляхами: підтримка постійних контактів із населенням, проведення роз'яснювальної роботи відносно своїх цілей, постійне оновлення законодавства та досягнення цілей правовими методами, врівноваження гілок влади, прозора та чесна політична конкуренція, організація громадського контролю за владою, укріплення демократичних цінностей, подолання абсентеїзму тощо.

4. Функції та сучасні тенденції розвитку політичної влади.

Соціальна роль політичної влади найповніше розкривається через її функції, такі як: інтегративна (поєднання сил та ресурсів соціуму для реалізації суспільно значимих цілей та запобігання конфліктам), регулятивна (створення нормативно-правових механізмів організації життєдіяльності суспільства), мотиваційна (формування мотивів політичної діяльності), консолідуюча (об'єднання всього політичного у політичну систему суспільства), стабілізаційна (забезпечення стабільності політичної системи, її здатність до саморозвитку та демократичних перетворень).

У результаті виконання або невиконання владою своїх функцій можна спостерігати наявність певних тенденцій у розвитку політичної влади: 1) посилення інтенсивності демократизації політичної влади, що проявляється у створенні багатопартійності та суспільних рухів; 2) зростання фактору легітимності влади як обов'язкової ознаки цивілізованої влади, що змушує представників влади бути відповідальними; 3) розподіл

політичної влади за горизонталлю та за вертикаллю; 4) відображення негативного процесу зростання конфліктності між різними гілками влади, що впливає на політико-економічну стабільність; 5) високі темпи бюрократизації апарату, а як наслідок, корумпованість влади. Проте поширення останніх негативних тенденцій розвитку влади у демократичних країнах намагаються контролювати та регулювати на рівні державного управління.

Література

Основна: 1, 2, 5, 9, 11.

Додаткова: 4, 10, 12, 14.

Лекція 3. Вибори та виборчі системи

План

1. Поняття виборів та виборчого процесу.
2. Мажоритарна виборча система.
3. Принципи організації пропорційної системи виборів.
4. Змішана та консенсусна виборчі системи.

1. Поняття виборів та виборчого процесу.

Формою безпосередньої реалізації народного суверенітету є вибори. Виборчий процес здійснюється за певними правовими нормами, правилами, що зафіксовані у конституції й виборчому законодавстві. Провідним регулятором виборів є виборча система, що визначає загальні принципи організації виборів, а також способи перекладу голосів виборців у мандати, владні посади. Виборча система – сукупність юридичних, організаційних та інших засобів, що забезпечують формування представницьких органів державної влади та здійснення громадянами своїх виборчих прав. Нині існують мажоритарна, пропорційна і змішана виборчі системи. Головне призначення виборчої системи – забезпечити представництво волі народу, а також сформувані життєздатні й ефективні органи влади. Крім того, вибори виконують наступні функції: залучення суспільства до управління державою, формування та вираження громадської думки, легітимація владних структур у демократичних країнах, сприяння досягненню суспільного консенсусу, періодичний контроль за діяльністю влади, відбір політиків у конкурентній боротьбі,

комунікація між владою та суспільством, вираження інтересів різних соціальних груп, рекрутування політичної еліти.

Необхідною умовою проведення виборів будь-якого рівня є дотримання демократичних принципів, до яких належать такі: періодичність, обов'язковість, слідування виборчому праву, конкурентність, рівні права кандидатів, легальність та дотримання правових норм учасниками виборчого процесу, прозорість, вільне волевиявлення та таємність голосування.

Існує декілька підстав до класифікації виборів: 1) за територіальним принципом вибори поділяються на загальнонаціональні та місцеві; 2) за часом проведення – чергові, позачергові (дострокові), повторні та довибори; 3) за суб'єктом – парламентські, президентські та місцеві; 4) за правовими наслідками вибори можуть бути дійсні та недійсні.

2. Мажоритарна виборча система.

Мажоритарна система – система визначення результатів виборів, завдяки якій депутатські мандати (один або кілька) отримують тільки ті кандидати, що отримали встановлену законом більшість голосів, а усі інші кандидати вважаються не обраними. Виборчі округи тут є одномандатними, тобто від кожного округу обирається один депутат. За мажоритарної системи розрізняють відносну більшість – хоча б на один голос більше від суперника чи альтернативної пропозиції; абсолютну, коли на користь якогось рішення віддали свої голоси 50% голосуючих плюс один (її різновидами є система двох турів та альтернативне голосування); кваліфіковану (конституційну), яка може дорівнювати двом третинам або навіть трьом чвертям усього складу тих, хто приймає рішення або здійснює обрання. Позитивними моментами цієї системи є налагодження міцних безпосередніх зв'язків між виборцями і кандидатом, персональна відповідальність кандидата, створення великих політичних партій або блоків, які сприяють стабілізації політичного життя та формуванню стійкого уряду. Недоліки мажоритарної системи: не відображає реального становища політичних сил в країні і не забезпечує їхнього адекватного представництва у парламенті; встановлює залежність результатів голосування від нарізання округів, що може привести до фальсифікацій; породжує диспропорції між набраними голосами і отриманими мандатами; переважання регіональних

інтересів над загальнонаціональними; додаткові витрати для проведення другого туру виборів.

3. Принципи організації пропорційної системи виборів.

Пропорційна система визначення результатів виборів передбачає розподіл депутатських мандатів між партіями пропорційно кількості поданих за них голосів виборців у багатомандатному окрузі. Існують наступні варіанти пропорційної системи: система із загальнонаціональним партійним списком, система з регіональними партійними списками, система із закритим списком та система з відкритим списком. Серед позитивних аспектів пропорційної системи виділяють такі: забезпечує більш об'єктивне представництво політичних сил, стимулює створення партій і розвиток політичного плюралізму, мінімізується кількість втрачених голосів виборців. Проте ця система має й свої недоліки: слабкий зв'язок між депутатом і виборцями, його залежність від фракції, велика кількість фракцій у парламенті, коаліційні уряди можуть бути нестабільні, голосування відбувається за список кандидатів, що провокує проходження некомпетентних політиків.

4. Змішана та консенсусна виборчі системи.

Багато країн, прагнучи максимально використовувати позитивні риси мажоритарної й пропорційної виборчих систем і пом'якшити їхні недоліки, застосовують змішані системи, що поєднують елементи кожної з них. Так, у ФРН одна половина депутатів бундестагу обирається за мажоритарною системою відносної більшості, друга половина – за пропорційною системою.

В останні десятиліття деякі організації (ООН, партії «зелених» та ін.) використовують консенсусну систему виборів. Вона має позитивну спрямованість, тобто орієнтована не на критику супротивника, а на знаходження найбільш прийняттого для всіх кандидата або виборчої платформи. Практично це виражається в тому, що виборець голосує не за одного, а за всіх (обов'язково більше двох) кандидатів і ранжує їх список у порядку власних переваг. Так, наприклад, якщо на пост президента претендують 5 кандидатів, то той, хто голосує визначає місце кожного з них. За 1-е місце дається 5 балів, за 2-е – 4, за 3-е – 3, за 4-е – 2, за 5-е – 1 бал. Після голосування отримані бали підсумовуються та за їхньою кількістю визначається переможець.

Французький вчений Моріс Дюверже сформулював «три соціологічних закони» щодо впливу виборчої системи на кількість партій у суспільстві й на відносини між ними. 1. Пропорційна виборча система веде до партійної системи з численними партіями, які мають жорстку внутрішню структуру і не залежать одна від одної. 2. Мажоритарна виборча система голосування в два тури (абсолютної більшості) зумовлює появу партійної системи, до якої належать кілька партій, що мають гнучкі позиції і прагнуть до взаємних контактів і компромісів. 3. Мажоритарна виборча система голосування в один тур (відносної більшості) неминуче породжує партійну систему, яка характеризується суперництвом двох партій.

Література

Основна: 1, 2, 9, 10, 12.

Додаткова: 4, 7, 11, 12, 13, 19.

Лекція 4. Політична культура та політична соціалізація

План

1. Сутність та функції політичної культури.
2. Типи політичних культур.
3. Поняття, способи та механізми політичної соціалізації.
4. Етапи політичної соціалізації індивідів.
5. Типи політичної соціалізації.

1. Сутність та функції політичної культури.

Політична культура виступає структурним елементом політичної системи. Вона розкриває взаємовідносини суб'єктів політики, ступінь їхньої свідомості, активності і готовності до тих чи інших політичних дій. Політична культура – це сукупність відносно стійких і типових для будь-якої спільноти або індивідів орієнтацій та моделей поведінки, що історично склалися, стосовно політичної системи, а також типових моделей функціонування інститутів, які складають цю систему. Зі структурного погляду політична культура – це єдність політичної свідомості (буденної і політико-теоретичної) та політичних знань, оціночних суджень політичних явищ, а також політичної поведінки й політичних дій.

Формування політичної культури повинно відбуватися за такими напрямками: організація через систему навчальних закладів та самоосвіти вивчення політичної науки, політичних

документів держави, законодавчої бази; використання ЗМІ у формуванні політичної свідомості громадян; залучення до участі в політичному житті громадян держави (вибори, референдуми, збори і т. д.); популяризація історичних традицій, ідеалів та цінностей; заохочення громадян до самостійного аналізу явищ політичного життя тощо.

Політична культура виконує важливі функції в політичному житті суспільства, серед яких такі: пізнавальна (надає знання для успішної діяльності у сфері політики, для формування людиною своєї особистої компетентної думки з питань політики й політичного життя); регулююча (виявляється у прямому або опосередкованому впливі на поведінку людей та організацій щодо прийняття ними політичних подій, оцінки політичних систем, діячів, а також у впливі на процес підготовки й прийняття політико-управлінських рішень); інтегративна (сприяє згуртованості всіх верств населення шляхом формування громадянської ідентичності, створюючи соціальну базу системи влади, забезпечуючи підтримку політичної системи більшістю населення); виховна (сприяє інтелектуальному розвитку особистості, розширенню її кругозору за рахунок набутих політичних знань); комунікативна (через політичні традиції, які домінують у суспільній свідомості та практиці, стереотипи політичної свідомості й поведінки передаються новим поколінням).

2. Типи політичних культур.

Політологи розрізняють кілька базових моделей політичної культури. Виділяють фрагментарну та інтегровану політичну культуру. Для першої характерна наявність різноманітних політичних орієнтацій і діяльності, відсутність процедур вирішення конфліктів, а також довіри між окремими верствами населення, для другої – низький рівень політичного насильства, лояльність до режиму, відсутність протилежних субкультур. Надмірна фрагментація політичної культури є причиною суспільної нестабільності. Залежно від типу політичної системи говорять про тоталітарну, авторитарну і демократичну культуру. Тоталітарна політична культура відрізняється дихотомічним прийняттям світу, яке проявляється у протиставленні «своїх» і «чужих», відсутністю толерантності, безкомпромісністю та силовим вирішенням конфліктів, культом вождя, домінуванням міфів у суспільній свідомості, фанатичним відчуттям єдності з владою. Для авторитарної культури характерні відсутність

активної підтримки влади, патріархальні або підданські орієнтації населення. Провідні ознаки демократичної культури: толерантність до іншої точки зору, схильність до пошуку компромісу як головного засобу вирішення конфліктів, консенсус стосовно базових ліберальних цінностей (автономність особистості, невідчуженість її прав).

Класичний розподіл політичних культур дають Г. Алмонд і С. Верба: 1) патріархальна культура – участь має не заохочується, а найчастіше навіть заборонена, на рівні політичної свідомості у громадян відсутні явлення про політика та власні політичні запити; 2) підданська культура – участь зводиться до виконання рішень професійних політиків, образ яких сформований, але зв'язок з ними однобічний; 3) активістська – нормальним і престижним є участь у політичному житті для досягнення результату, громадяни адекватно сприймають політику й політичну систему.

3. Поняття, способи та механізми політичної соціалізації.

У сучасній політичній науці не існує загальноприйнятого уявлення про зміст, тривалість і стадіальність процесу політичної соціалізації. Найчастіше під політичною соціалізацією розуміють процес засвоєння людиною вимог статусної поведінки, культурних цінностей та орієнтирів, що веде до формування в неї властивостей і вмінь, які дозволяють адаптуватися у конкретній політичній системі й виконувати в ній певні функції.

Політична соціалізація являє собою досить складний процес взаємодії індивіда й політичної системи. З одного боку, політична соціалізація включає цілеспрямований вплив політичної системи на індивіда й представляє процес передачі індивідові існуючих у суспільстві політичних орієнтацій, цінностей і моделей політичної поведінки. З іншого боку, політична соціалізація включає й власну активність індивіда, тобто перетворення пропонованих суспільством норм політичної культури у свої власні цінності й установки згідно внутрішніх переконань індивіда.

Зазвичай виділяють три основних рівні політичної соціалізації. На соціальному рівні на політичне формування особистості визначальний вплив мають соціально-економічні й політичні відносини, рівень політичної культури. На соціально-психологічному рівні політичні цінності передаються індивідові великими й малими соціальними групами, до яких він належить.

На внутрішньоособистісному рівні як механізми політичної соціалізації виступають психічні особливості суб'єкта – мотиви, ціннісні орієнтації, установки, які управляють поведінкою особистості в політиці.

Засвоєння та ефективність реалізації культурних стандартів залежить від агентів соціалізації, до яких відносяться: родина, система освіти, суспільні й політичні інститути (організації), церква, ЗМІ й окремі політичні події (такі, як революції, репресії влади, голод і т.п.), що володіють здатністю кардинально впливати на систему переконань і вірувань людини.

4. *Етапи політичної соціалізації індивідів.*

Характер і рівень політичної соціалізованості людини не можуть залишатися незмінними протягом всього її життя, тому виділяють її первинний і вторинний етапи. Первинна політична соціалізація характеризує первісне (зазвичай з 3-5 років) сприйняття людиною політичних категорій, які поступово формують у неї вибірково-індивідуальне ставлення до явищ політичного життя. Особливості первинного етапу політичної соціалізації полягають у тому, що людині доводиться адаптуватися до політичної системи і норм культури, ще не розуміючи їхньої сутності й значення. Вторинна політична соціалізація характеризує той етап діяльності людини, коли вона, освоївши прийоми переробки інформації та здійснення ролей, здатна протистояти груповому тиску й в індивідуальному порядку переглядати ідеологічні позиції, робити переоцінку культурних норм і традицій. Таким чином, головну роль тут грає так звана зворотна соціалізація (ресоціалізація) – вплив самої людини на відбір і засвоєння знань, норм, прийомів взаємодії із владою. У силу цього вторинна соціалізація виражає безперервну корекцію людиною своїх ціннісних уявлень, кращих способів політичної поведінки та ідеологічних позицій. У цілому, незважаючи на підвищення ролі самостійного вибору цінностей і орієнтирів, основне значення на даному етапі (партиципаторний етап) мають цілі адаптації, пристосування людини до сформованої політичної системи. Третій етап політичної соціалізації – *постпартиципаторний* – починається в різних індивідів і соціальних груп у різні періоди життя, найчастіше у пенсійному віці. Він характеризується значним ослабленням політичної соціалізації. У цьому віці люди, якщо не відбувається яких-небудь екстраординарних подій в

особистому житті або в житті суспільства, зазвичай не міняють сформованих і усталених політичних поглядів.

5. Типи політичної соціалізації.

Характер взаємодії політичної системи й індивіда обумовлює типи політичної соціалізації. Традиційно розглядають чотири типи політичної соціалізації: гармонійний, плюралістичний, конфліктний, гегемоністський. Гармонійний тип соціалізації характеризується раціональним ставленням особистості до політичної системи, відображає нормальну взаємодію індивіда й владних інститутів, припускає наявність культурно-однорідного середовища, зрілих демократичних традицій і громадянського суспільства. Плюралістичний тип політичної соціалізації відрізняється опосередкованим характером взаємодії особистості з політичною системою через наявність різномірних політичних субкультур, проте це не перешкоджає досягненню у суспільстві консенсусу на основі визнання всіма учасниками політичного процесу ліберально-демократичних цінностей. Конфліктний тип формується на основі міжгрупової боротьби і протистояння, високого ступеню політичного насильства, що ускладнює досягнення консенсусу з іншими громадянами й владою. Гегемоністський тип характеризується негативним ставленням індивіда до будь-якої соціальної й політичної систем за винятком власної, а політична культура особистості будується на цінностях однієї соціальної групи або політичної ідеології. Гегемоністський тип зазвичай характерний для закритих політичних систем (КНДР, Куба), які антагоністичні по відношенню до інших цінностей.

Література

Основна: 5, 6, 9, 10, 12.

Додаткова: 1, 2, 12, 14, 20, 22.

Лекція 5. Політичні еліти та політичне лідерство

План

1. Поняття еліти, її генеза. Теорії політичних еліт.
2. Сутність, функції і типологія політичних еліт.
3. Механізм формування та зміни політичних еліт.
4. Політичне лідерство: сутність, теорії походження та функції лідера.
5. Типології політичного лідерства.

1. Поняття еліти, її генеза. Теорії політичних еліт.

Процес влади стає можливим за рахунок наявності керованих та керуючих. Процес управління суспільством традиційно належить до прерогатив елітарних кіл. Термін «еліта» (фр. *élite* – добірний, кращий) був введений у науковий обіг наприкінці XIX – на початку XX ст. завдяки працям Жоржа Сореля, який, вживаючи даний термін, визначає еліту як «найціннішу, найкращу групу людей, що керує суспільством завдяки притаманним їй винятковим якостям». Елементами еліти є власне політична еліта, економічна еліта, військова еліта, бюрократична еліта та ідеологічна (культурна) еліта.

Базовий для політології розподіл суспільства на еліту й маси дав Гаetano Моска, який виділив наступні властивості еліти: нечисленність; привілейованість; функціональність; дії еліти в основному корисні для суспільства; саме еліта відповідає за виконання політичних функцій; управління масами (ступінь втручання залежить від режиму); одержання від мас функціональних ресурсів. Головною якістю еліти автор визначив її організованість.

Теорія колообігу еліт належить Вільфредо Парето, згідно якої соціальні зміни в суспільстві є наслідком боротьби і «циркуляції» еліт. Автор поділяв еліту на правлячу і неправлячу (контреліту) – правляча еліта безпосередньо і ефективно бере участь в управлінні, володіючи харизматичними властивостями лідерів, а контреліта є потенційною елітою за здібностями, особистим якостям, але позбавлена можливості ухвалювати політичні рішення. Також В. Парето розрізняв два типи еліт, які послідовно змінюють один одного, а саме «леви» (відверті, рішучі в управлінні, авторитарні, консервативні) та «лисиці» (енергійні, прагматичні, використовують маніпуляції, демагогію та обман). У підсумку за правлячою елітою можна визнати наступні властивості: її представники амбіційні, організовані й мають волю організовувати інших; наявна ідентифікація, що відрізняє її від мас, і є групова ідентифікація усередині еліти; еліта регулює життя суспільства; у ході боротьби за владу відбувається зміна еліт; у цілому еліта діє функціонально.

Роберт Міхельс став автором «залізного закону олігархічних тенденцій». Суть його концепції полягає у тому, що демократія для самозбереження та досягнення стабільності, вимушена

створювати організацію, пов'язану з виділенням еліти – активної меншини. Необхідність управління організацією (зокрема, політичною партією) вимагає створення апарату, в руках якого і концентрується влада. Партійна еліта володіє перевагами перед рядовими членами – має більший доступ до інформації, можливість чинити тиск на маси, які не можуть і не хочуть брати участь у політичному процесі. У процесі функціонування партії її апарат відривається від рядових членів і підпорядковує політику власним інтересам, перетворюючись на правлячу еліту. Отже, на певному етапі демократія неминуче стає олігархією. І чим крупніше організація, тим більш виразно проявляється цей закон. Демократія, таким чином, перетворюється на арену «циркуляції партійних еліт». Це закономірність розвитку політичної організації, так званий «залізний закон олігархії». Концепція політичних еліт, розроблена Г. Моска, В. Парето і Р. Міхельсом, одержала назву макіавеллістської. Також існують ціннісна теорія еліт, теорія елітарної демократії, концепція плюралізму еліт, концепція пануючої еліти, партократична теорія.

Причини існування еліти: нерівність можливостей і ресурсів в учасників спільноти; поділ праці, що обумовив професіоналізацію політики й управління; зв'язок управлінської діяльності із присвоєнням благ і привілеїв; пасивність мас та поширеність абсентеїзму; неможливість здійснення загального контролю за політичними керівниками; суспільна значимість управлінської праці та її відповідне стимулювання.

2. Сутність, функції і типологія політичних еліт.

Політична еліта – це привілейована частина суспільства, що займає керівні позиції у владних структурах та безпосередньо бере участь в ухваленні рішень, пов'язаних з використанням влади. Функції політичної еліти наступні: вивчення і аналіз інтересів різних соціальних груп, відображення інтересів у політичних установах, висунення політичних лідерів, створення механізму втілення політичних задумів, призначення кадрового апарату органів управління, вироблення політичної ідеології (програм, доктрин, законів тощо).

Еліти типологізують за такими критеріями: 1) за способом формування (закриті, відкриті); 2) за способом отримання і збереження влади (легітимні, нелегітимні); 3) за здатністю стабілізувати суспільство (фрагментовані, нормативно інтегровані,

ідеологічно інтегровані); 4) за ідеологічними цінностями і способом здійснення влади (демократичні, ліберальні, тоталітарні, авторитарні); 5) за видами політичної діяльності (державна, муніципальна, партійна, груп тиску та ін.); 6) за обсягом владних повноважень (вища, що складається з осіб, які займають стратегічні посади в системі прийняття політичних рішень, середня або регіональна еліта, представники якої займають посади у виборних органах влади, та адміністративна, яка складається з вищого прошарку державних службовців); 7) за ступенем участі в здійсненні влади (правляча та опозиційна); 8) за джерелами впливу («еліта крові», або аристократія, «еліта багатства», або плутократія, «еліта знань і компетентності», або мерітократія).

3. Механізм формування та зміни політичних еліт.

Основні моделі рекрутування еліти – система гільдій та антрепренерська. Рекрутування за системою гільдій має такі характеристики: закритість еліти від мас; усередині еліти чітка ієрархія з повільним пересуванням індивіда по щаблях; для заняття посад потрібне безліч формальних факторів; рішення, у тому числі й кадрові, ухвалюються вузьким колом осіб; стабільність і стійкість еліти, її цінностей і регламенту. Такий порядок відносин більш властивий бюрократії, тому при гільдійському стилі рекрутування еліта бюрократизується аж до її зрощення з бюрократією. Гільдійська еліта гармонійна, наявні консенсус і наступність, врівноважені рішення, передбачувані дії, низька ймовірність внутрішніх конфліктів. Домінує консервативна психіка й конформізм, бюрократизм, рутинна, свавілля верхівки, ігнорування помилок, а в цілому еліта слабо адаптується до змін. Крайній випадок гільдійської еліти – номенклатура, яка виключає конкуренцію, абсолютизує й формалізує офіційну ідеологію, стає конформістом і формалістом, активність стає показною, актуалізуються традиційні зв'язки – родинні, кланові.

Риси антрепренерського рекрутування: відкритість масам, рекрутування із самих різних прошарків суспільства; невелика кількість формальних вимог для інфільтрації; прийняття рішень з урахуванням усіх зацікавлених сил; конкурентний відбір; динамічність еліти та індивідуальна активність. Така еліта характеризується непередбачуваністю політики й схильністю

лідерів до зовнішніх ефектів (популізм), але в цілому такі еліти краще адаптуються до сучасної політики.

4. Політичне лідерство: сутність, теорії походження та функції лідера.

Феномен політичного лідерства передбачає першість особи у політичних структурах державної влади, політичних партіях та групах тиску. Він розкривається через особистісні риси політика, рівень його команди, тип політичного режиму і характеру політичної ситуації. За лідерством можна визнати наступні властивості: стабільність, тотальність, опора на авторитет, а не на силу. Природа лідерства в тому ж, що й природа впливу: за умови нерівності можливостей та ресурсів у людей одні будуть більш популярними за інших.

До найважливіших теорій лідерства належать теорія рис, ситуаційна теорія, психологічна теорія, марксистська теорія лідерства, теорія конституентів. Теорія рис (найстарша): лідер відрізняється від інших рисами характеру, в основному інтелектом, волею, цілеспрямованістю, організаторством, енергією та привабливістю. Ситуаційна концепція обґрунтовує ідею залежності поведінки лідера від соціальних умов, тобто лідерство конкретної особи є функцією ситуації, а особа, що є лідером в одній ситуації, зовсім необов'язково буде ним в іншій. Загальні якості лідера: цілеспрямованість, відповідальність, компетентність. Психоаналіз стверджував, що відносини лідерства закладаються в первинній соціалізації, коли дитина потребує опіки батьків і готова коритися їм. Усі форми впливу, у тому числі влада й лідерство, сублимація подавленого лібідо. Марксистські теорії при трактуванні природи політичного лідерства виходять із соціально-класових основ суспільства, що означає появу політичних лідерів як реакцію на об'єктивну суспільну потребу. Якщо соціальна та історична ситуація потребує лідерів, то вони незмінно з'являються. Політичні лідери завжди виступають як представники певних класів. Концепція послідовників – розкриває лідерство через взаємовідносини між лідером та його послідовниками, через вплив останніх на політичного лідера.

Політичний лідер покликаний виконувати наступні функції: вираження інтересів тієї частини суспільства, для якої він є лідером; новаторська; інтегративна; мобілізуюча; координаційна; організаторська або прагматична; комунікативна.

5. Типології політичного лідерства.

Традиційно розглядають низку класифікацій політичного лідерства. Відповідно до способу набуття та легітимації влади М. Вебер поділив політичних лідерів на такі основні типи: традиційні (вожді племен, монархи тощо), авторитет яких базується на традиціях, звичаях, часто освячується релігією; раціонально-легальні, які стають керівниками загальноприйнятими в суспільстві шляхами, внаслідок наполегливої праці, яка дозволила їм завоювати довіру електорату; харизматичні, що наділені, на думку мас, особливими надприродними здібностями, покликані до політичного життя вищими силами.

Залежно від мети, на яку орієнтований політик, виділяють інструментальне лідерство, яке сконцентроване на досягненні поставлених завдань й відповідно вимагає від лідера і його команди високого рівня компетентності, та емоційне лідерство, орієнтоване на установах хороших стосунків із послідовниками. За інституціоналізованістю відносин лідерства виділяють формальне та неформальне лідерство.

Залежно від стилю керівництва й політичної системи, в якій діє лідер, вирізняють типи: диктаторський (лідер прагне досягти мети, спираючись на страх покарання); демократичний (підтримує дух співпраці, співучасті у вирішенні питань); автократичний, (повинен мати високі професійні й особисті якості, аби перемогти опонентів); плутократичний (часто це лідери «тіньової» економіки).

Також лідерів можна типологізувати за їхнім ставленням до перспективи суспільного розвитку: консерватор, реформатор, революціонер. Г. Лассуелл розрізнув три типи лідерства, виходячи із особливостей їхньої політичної діяльності: лідер-ідеолог, який маніпулює ідеями, концепціями суспільної перебудови; лідер-агітатор, який маніпулює емоціями, настроями послідовників, який уміє захопити маси; лідер-організатор, який маніпулює ситуаціями.

Література

Основна: 1, 6, 9, 10, 11.

Додаткова: 4, 11, 13, 16, 18.

ЗМІСТ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Семінарське заняття 1. Політика як суспільне явище

Мета: висвітлити теоретичні аспекти феномену політики; конкретизувати властивості та види політики; акцентувати увагу на сутності та типах політичного процесу.

План

1. Політика: сутність, причини виникнення, функції, структура, рівні організації.
2. Властивості політики.
3. Класифікація політики та її взаємозв'язок з іншими формами суспільної свідомості.
4. Поняття, структура, типологія та актори політичного процесу.

 Ключові поняття: політика, суб'єкт політики, об'єкт політики, політичний процес, актор, внутрішня та зовнішня політика, інклюзивність, темпоральність, топологічність.

Методичні рекомендації

Дане семінарське заняття спрямоване на формування чіткого уявлення про політику та політичні процеси у сучасному світі. Розгляд першого питання доцільно розпочати з уточнення сутності політики. Політика, як найважливіша сфера життєдіяльності суспільства, визначає зміст і вектори державної діяльності, політичних інститутів, суспільних організацій із реалізації актуальних для громадян цінностей. Її універсальність та всеохоплюваність свого часу була відмічена У. Черчілем: «Навіть тоді, коли ми не цікавимося політикою, політика цікавиться нами». Цим підкреслюється необхідність вивчення феномену політики, не залежно від пасивної чи активної участі в ній. Історично слалосся декілька підходів до визначення політики: директивний, комунікативний та функціональний. Серед передумов виникнення політики виокремлюють прогресивні зміни у виробництві та економічних відносинах (виникнення приватної власності, перехід від первісного ладу до державного, розшарування суспільства тощо), становлення публічної влади, конфлікти між різними

соціальними групами. Основними функціями політики у суспільстві є наступні: 1) управлінська і регулятивна (вираження потреб та інтересів різних верст населення, управління соціальними процесами із використанням наявних владних ресурсів); 2) мобілізуюча та інтегративна (узгодження соціальних інтересів шляхом формулювання спільних проєктів та орієнтирів); 3) раціоналізаторська (політичними засобами виробляються правила представництва групових та індивідуальних інтересів, запобігаючи виникненню соціальних конфліктів або їх вирішення через діалог); 4) гуманітарна (забезпечення прав і свобод громадян, підтримання громадського порядку); 5) функція політичної соціалізації (включення індивіда у суспільні відносини із засвоєнням ним досвіду для залучення до управлінської діяльності, ефективного виконання соціальних ролей та функцій); 6) прогностична (вироблення концепції суспільного розвитку та передбачення наслідків її реалізації); 7) розподілу суспільних благ; 8) забезпечення наступності та інноваційності соціального розвитку. Студентам пропонується проаналізувати витримки з роботи Р. Арона «Демократія й тоталітаризм» (Додаток А).

Далі слід окреслити структуру політики, що складається з таких компонентів як політичні відносини, політична діяльність, політична свідомість, політичний інтерес, політичний процес та політична організація. Рівнями організації політики є мікрорівень (місцева), мезорівень (регіональна), макрорівень (національна) та мегарівень (міжнародна). Підсумовуючи перше питання, студенти повинні відзначити, що суб'єктами політики є особи, соціальні групи, держава, інститути, міжнародні організації, які активно діють у політичному процесі, а об'єктами політики виступають всі явища політичного та суспільного життя, на які спрямована діяльність суб'єктів політики.

Друге питання орієнтує студентів на визначення основних властивостей політики, серед яких онтологічні, структурні й процесуальні. Сутнісні риси політики містяться в онтологічних властивостях, таких як: інклюзивність, тобто здатність проникати у всі сфери суспільного буття; асиметричність – свідчить про рухливість та змінність владних відносин; конкурентність, тобто постійна боротьба цінностей, ідей, інститутів; топологічність як здатність політичних відносин розгортатися та локалізуватися у просторі; темпоральність, що характеризує часову тривалість

політичних інститутів та процесів. Другий блок властивостей – морфологічний – відображає джерела формоутворення та особливості будови політики. В його складі найважливішими є наявність елітарних та не елітарних кіл й система представництва соціальних інтересів. І, нарешті, процесуальні властивості характеризують політику як особливий тип людської діяльності, а саме: динаміка та мінливість політики обумовлюють швидкість політичних змін; внутрішня рухливість притаманна внаслідок конкуренції та зіткнення інтересів; опосередкування ідейно орієнтованими діями суб'єктів політики.

Підготовка відповіді на третє питання вимагає від студентів ознайомлення з видами політики. Існує декілька підстав до класифікації політики: 1) за об'єктом впливу – внутрішня та зовнішня; 2) за суб'єктом політики – державна, партійна, суспільних організацій та рухів; 3) за тривалістю – стратегічна, тактична, оперативна; 4) за масштабом – міжнародна, державна, регіональна, місцева; 5) за пріоритетом діяльності – політика нейтралітету, компромісу, політичного примирення, «відкритих дверей» та «великого стрибка»; 6) за сферою суспільного життя – економічна, соціальна, національна, військова, культурна, екологічна, аграрна, науково-технічна, антропологічна. Варте уваги те, що політика в межах однієї держави підпадає під ці класифікації, що забезпечує її багатогранність. Наостанок, слід відмітити причинно-наслідкові й функціональні зв'язки політики з економікою, правом, безпосередньо з такою формою суспільної свідомості як ідеологія, а опосередковано із культурою, мораллю та релігією. Щодо проблеми співвідношення моралі та політики склалося декілька точок зору: гіперморалізм (традиція Аристотеля), аморалізм (розглянуто Н. Макіавеллі) і раціоналізм (позиція М. Вебера).

Останнє питання стосується висвітлення різних аспектів політичного процесу як найважливішого елементу політичного життя. Необхідно розпочати з того, що політичний процес є сукупною діяльністю всіх суб'єктів політики, в результаті якої відбувається формування, розвиток і функціонування політичної системи суспільства в певних тимчасових і просторових межах. Далі студентам пропонується розглянути основні концептуальні підходи до інтерпретації політичного процесу (Т. Парсонс, Р. Доуз, Ч. Мерріам, Р. Дарендорф). Можна згадати про Девіда

Істона, який вважав політичний процес циклічним функціонуванням політичної системи. Політичні процеси класифіковані залежно від наступних підстав: 1) за об'єктом прояву політичної волі – внутрішньополітичні і зовнішньополітичні; 2) за терміном протікання – тривалі (зміна режиму) і короткострокові (наприклад, вибори); 3) за значущістю для суспільства – базові (припускають включення широких верств населення в політичні відносини з державою, прийняття політичних рішень, направлені на розвиток і зміну політичної системи) і периферійні (регіональний або місцевий рівень соціально-політичної взаємодії, формування політичних груп); 4) за публічністю протікання – явні (відкриті) і тіньові (приховані); 5) за поширеністю – глобальні та регіональні; 6) за природою – еволюційні та революційні; 7) за стійкістю взаємозв'язків політичних структур – стабільні та нестабільні.

Існує три режими перебігу політичного процесу: функціонування, розвиток, занепад. Крім того, політичний процес складається з таких основних фаз: постановка проблеми (збір необхідної інформації про проблеми і можливі варіанти вирішення), розробка альтернативних рішень; порівняльний аналіз та обрання найбільш ефективного рішення; формулювання державного рішення і його легітимація, реалізація ухвалених рішень, контроль над реалізацією і здійснення «зворотного зв'язку». Слід зазначити, що різновидами політичного процесу є політична соціалізація, політична участь, політичні зміни та політичний розвиток.

Вивчений протягом семінару матеріал дозволить студентам наприкінці порозмірковувати над внутрішніми й зовнішніми імпульсами та механізмами політичного процесу, а також над специфікою перехідних політичних процесів, що висвітлювали у своїх працях Морелі, Дідро, Маркс, Ейзенштадт.

Теми доповідей

1. Людина як суб'єкт і об'єкт політичного процесу.
2. Роль харизми у політиці.
3. Взаємозв'язок категорій «політика» і «політичний процес».
4. Політичні конфлікти та кризи як джерело політичної динаміки.
5. Політика як мистецтво: парадоксальність наслідків політики.

? Питання для самоконтролю

1. Окресліть причини виникнення політики як самостійної сфери життєдіяльності людини і суспільства.
2. Які функції виконує політика у суспільстві?
3. Назвіть виміри організації та компоненти політики.
4. Перелічіть відомі вам напрямки здійснення політики. Охарактеризуйте кожен з них.
5. Надайте характеристику основним властивостям політики.
6. З якими формами суспільної свідомості пов'язана політика?
7. Що таке політичний процес?
8. Хто такий «актор» у політичному процесі?
9. Розкрийте сутність режимів перебігу політичного процесу.
10. Які фази політичного процесу вам відомі?
11. Проаналізуйте основні класифікації політичних процесів. Які з них, на вашу думку, є більш значимими для суспільного розвитку?

Питання для дискусії

1. Поміркуйте, які функції політики, на ваш погляд, не достатньо розвинуті у сучасному українському суспільстві? Чим це обумовлене? Відповідь обґрунтуйте.
2. Дж. Нейтон відмітив: «Політика – розвага пересічних людей, які у випадку успіху здобувають значущість в очах ще більш пересічних людей». Який смисл цього висловлювання? Чи розділяєте ви думку автора?
3. Який із типів політичного процесу створює більш сприятливе середовище для реалізації політично значимих інтересів: стихійний або керований? Аргументуйте свою відповідь.

Практичні завдання

1. Проаналізуйте завдання та механізми реалізації соціально-економічної політики у перехідний період.
2. Визначить співвідношення між політикою та мораллю. Як ви вважаєте, в політиці потрібно керуватися моральними принципами або доцільністю? Аргументуйте відповідь.
3. Охарактеризуйте політику консервативну, прогресивну, реакційну. Який із перелічених видів політики, проводиться нинішнім керівництвом України? Надайте рекомендації

стосовно доцільності та ефективності ведення зазначених різновидів політики.

Тести

1. Кому належить фраза про те, що «політика – сукупність засобів, які необхідні для того, щоб прийти до влади, утримуватися при владі й корисно використовувати її»?
 - а. М. Вебер;
 - б. Н. Макіавеллі;
 - в. Т. Гоббс;
 - г. Б. Спіноза.
2. Етнополітика – це політика у галузі:
 - а. сімейних відносин;
 - б. релігії та конфесій;
 - в. взаємовідносин націй та народів;
 - г. взаємовідносин батьків і дітей.
3. К. Шміт вважав, що політика це:
 - а. боротьба соціальних класів і прошарків із протилежними економічними інтересами;
 - б. форма цивілізованого спілкування людей на основі права, спосіб колективного існування людини;
 - в. діяльність щодо мирного та насильницького вирішення конфліктів;
 - г. тип соціальних відносин, побудований за моделлю «ворог – друг».
4. Суб'єкти політики – це:
 - а. окрім держави, що беруть участь у світовому політичному процесі;
 - б. тільки громадяни держави, що належать до певної політичної організації й свідомо беруть участь у здійсненні її політичних цілей;
 - в. індивідууми, соціальні групи, організації й установи, що приймають свідому участь у політичній діяльності.
5. Як називається сукупність політичних, соціально-економічних, дипломатичних, правових, військових, гуманітарних зв'язків між суб'єктами міжнародного співтовариства:
 - а. зовнішня політика;
 - б. міжнародні відносини;
 - в. міжнародна політика.

6. Хто є втором висловлювання «мета виправдовує засоби»:
 - а. М. Вебер;
 - б. Р. Міхельс;
 - в. М. Макіавеллі.
7. Сукупність усіх видів політичної діяльності називається:
 - а. політичне рішення;
 - б. політичний режим;
 - в. політичний процес.
8. Політичні процеси за значущістю для суспільства можуть бути:
 - а. внутрішньополітичні і зовнішньополітичні;
 - б. відкриті та закриті;
 - в. базові та периферійні;
 - г. глобальні та регіональні.

Література

1. Аристотель. Політика / Аристотель / Пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. – К. : Основи. 2003. – 239 с.
2. Вебер М. Политика как призвание и профессия / М. Вебер // Вебер М. Избранные произведения. – М. : Прогресс, 1990. – 808 с.
3. Гелей С, Рутар С. Політологія: навч. посібник / Гелей С, Рутар С. – К. : Знання, 1999. – 427с.
4. Горлач М. І. Політологія: наука про політику : підручник / М.І. Горлач, В.Г. Кремень. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 840 с.
5. Дегтярев А. А. Политика как сфера общественной жизни (Концептуальные подходы) / А. А. Дегтярев // Социально-политический журнал. – 1997. – № 2. – С. 19-39.
6. Ильин М. В. Что есть политика и что – наука о политике / М. В. Ильин, Б. И. Коваль // Политические исследования. – 1991. – № 4. – С. 103-115.
7. Ильин М. В. Ритмы и масштабы времени. О понятиях «процесс», «изменение» и «развитие» в политологии / М. В. Ильин // Политические исследования. – 1993. – № 2. – С. 57-60.
8. Политический процесс: основные аспекты и способы анализа / Под ред. Е. Ю. Мелешкиной. – М. : Издательский Дом «ИНФРА-М», Издательство «Весь Мир», 2001. – 304 с.

9. Політологічний енциклопедичний словник / В. Б. Авер'янов, І. В. Алексеєнко, С. С. Андрєєв та ін.; В. П. Горбатенко (упоряд.), Ю. С. Шемшученко та ін. – К. : Генеза, 2004. – 428 с.
10. Політологія. Навчально-методичний комплекс: підручник / За ред. Ф.М. Кирилюка. – 2-ге вид., перероб. та доп. – К. : Центр навч. л-ри, 2005. – 697 с.
11. Політологія : Підручник / За ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка. – 3-тє вид., перероб. доп. – К. : Академія, 2006. – 568 с.
12. Солов'єв А. І. Политология: Политическая теория, политические технологии.: учебник для студентов вузов / А. И. Соловьев. – М. : Аспект Пресс, 2000. – 559 с.
13. Шутов А. Ю. Типология политических процессов: социально-культурный аспект / А. Ю. Шутов // Вестник МГУ. Серия 12. – 1994. – № 2. – С. 28-39.
14. Юрій М. Ф. Політологія : підручник / М. Ф. Юрій. – К. : Дакор: КНТ, 2005. – 416 с.

Семінарське заняття 2. Політична система суспільства

Мета: розглянути моделі функціонування політичних систем; визначити структуру і функції політичної системи, вивчити основні типи політичних систем.

План

1. Сутність системного підходу. Теорії політичних систем.
2. Структура і функції політичних систем.
3. Типологія сучасних політичних систем.
4. Політична система сучасної України: загальна характеристика.

 Ключові поняття: системний підхід, політична система, «вхід» у систему, «вихід» із системи, конверсія, кібернетична модель, артикуляція і агрегування інтересів, вимоги та підтримка.

Методичні рекомендації

Під час розгляду першого питання студентам пропонується ознайомитися із сутністю системного підходу і дати визначення політичної системи. Системний підхід хоча і не є тотожним політичній системі, проте започаткував традицію теоретичного

обґрунтування політичної системи. У ХХ столітті американськими дослідниками Д. Істоном, Г. Алмондом та В. Мітчеллом було відпрацьовано системний підхід як один з ефективних методів вивчення складних соціально-політичних явищ. Під поняттям «система» розуміється певна кількість взаємопов'язаних елементів, що утворюють стійку цілісність, мають певні інтегративні особливості та внутрішні закономірності. Існує низка концептуальних підходів до визначення політичної системи., але узагальнено політична система – це сукупність політичних інститутів, взаємодій, норм, орієнтацій, що виконують функцію інтеграції суспільства й адаптації до навколишнього середовища. Це поняття було введено в політичну науку американським політологом Д. Істоном для означення механізму функціонування влади з приводу розподілу ресурсів. Він пропонує розглядати політичну систему як «чорну скриньку», концентруючи увагу не на внутрішніх процесах, а на взаємодії системи із середовищем. Девід Істон пропонує системну модель: вхід, конверсія й вихід. На «вході» у політичну систему подаються імпульси вимог (громадян по відношенню до влади) та підтримки (лояльність суспільства до системи), а на «виході» політичної системи – обов'язкові політичні рішення та дії з їх реалізації (Див. схему 1). Процес переробки вимог у рішення називається конверсією. «Вхід» та «вихід» системи постійно впливають один на одного, утворюючи «петлю зворотного зв'язку», дозволяючи перевірити правильність прийнятих рішень, скоригувати їх та забезпечити необхідну підтримку.

Друга поширена структурно-функціональна модель політичної системи належить Г. Алмонду (Див. схему 3). На думку політолога, політична система є узаконеною силою, яка підтримує порядок і здійснює перетворення в суспільстві, забезпечуючи його цілісність. Всі системи виконують два базових набори функцій: входу (політична соціалізація, артикуляція та агрегування інтересів, політичні комунікації), що реалізується неурядовими формуваннями, та виходу (формування і застосування норм, контроль за їх дотриманням), які властиві урядовим структурам.

Третьою ґрунтовною теорією стала інформаційно-кібернетична модель К. Дойча, в якій політична система представлена як потоки інформації, а саме: неформальні комунікації, комунікації через організації та комунікації через ЗМІ

(Див. схему 2). Призначення системи полягає в управлінні і координації дій людей, урядів, міжнародних структур із визначеними цілями, що можуть коректуватися в залежності від готовності громадян їх сприйняти. Процес функціонування системи складається з кількох етапів: 1) отримання інформації і формування блоку даних (зовнішніх і внутрішніх, урядових і суспільних); 2) обробка та оцінка інформації (співвідношення отриманих повідомлень із домінуючими цінностями, ситуацією); 3) ухвалення рішень; 4) реалізація поставленої мети. Отримані результати через механізми зворотного зв'язку надходять на перший блок, виводячи систему на наступний рівень функціонування. У підсумку першого питання слід підкреслити, що політична система взаємопов'язана з іншими підсистемами суспільства: економічною, соціальною, духовно-культурною, адже регулює всі сфери життєдіяльності суспільства, забезпечуючи його стабільний розвиток.

Друге питання зосереджує увагу студентів на структурі та функціях політичної системи. Політична система будь-якого сучасного суспільства включає наступні підсистеми: 1) інституціональну, яка складається з різних соціальних й політичних інститутів і установ (держава як найважливіший елемент політичної системи суспільства, політичні партії, громадські об'єднання, церква тощо); 2) функціональну, що представлена сукупністю тих ролей і функцій, які здійснюються як окремими суспільно-політичними інститутами, так і їх групами (методи політичної діяльності, способи здійснення влади, засоби впливу на громадське життя); 3) регулятивну, що виступає як набір політико-правових норм, традицій, символів та інших засобів впорядкування дій суб'єктів політичної системи й забезпечення стабільності політичних відносин; 4) комунікативну, що забезпечує взаємодію між суб'єктами політичної системи, пов'язаних із виробленням та здійсненням політики; 5) ідеологічну або культурну, що включає систему цінностей, політичних ідей, концепцій (політична свідомість, політична соціалізація), релігію та ментальність. Провідним фактором конструювання та консолідації елементів політичної системи виступає політична влада.

Розглядаючи питання функцій політичної системи, слід зупинитися на класифікації Г. Алмонда і Д. Пауелла, які виділяють

шість функцій: артикуляція (вираження) інтересів суспільства; агрегування інтересів (узагальнення, визначення ступеню важливості, перекладу вимог на мову програм і доведення їх до влади), що здійснюється переважно політичними партіями; функція політичної комунікації, тобто форми взаємодії та обміну інформацією на різних рівнях; «урядові функції», тому що вони відповідають діяльності трьох галузей влади – законодавчої (вироблення правил і норм), виконавчої (застосування правил) й судової (контроль над застосуванням правил). Проте функції політичної системи багатоманітні, що викликане складністю політичного життя, тому цей перелік доцільно доповнити наступними: вироблення політичного курсу держави, визначення мети і завдань суспільства; інтеграція суспільства навколо спільної соціально-політичної мети, ідеалів та цінностей; мобілізація суспільства для досягнення даних інтересів; забезпечення єдності і стабільності суспільства шляхом узгодження різних потреб; регулювання поведінки індивідів і груп шляхом введення норм, дій адміністрації тощо; екстракційна (здатність системи виокремлювати ресурси із зовнішнього та внутрішнього середовища); дистрибутивна (контроль над розподілом цінностей); реагування (сприйняття імпульсів середовища).

Трете питання орієнтує студентів на необхідність уточнення типологій політичних систем, застосовуючи такі принципи й критерії: 1) залежно від політичного режиму розрізняють тоталітарні, авторитарні, демократичні; 2) за характером взаємодії із зовнішнім середовищем – відкриті та закриті; 3) з позицій формаційного підходу виділяють рабовласницькі, феодальні, капіталістичні, командно-адміністративні; 4) за структурною диференціацією і секулярністю – примітивні, традиційні, сучасні системи (Г. Алмонд та Б. Пауелл); 5) залежно від характеру громадянського суспільства, диференційованості політичних ролей, способу обґрунтування влади виділяють традиційні і модернізовані. Доречно згадати типологію політичних систем за Ж. Блонделем: ліберальні демократії; радикально-авторитарні (комуністичні) системи; традиційні (збереження наявних соціальних відносин); популістські (властиві країнам третього світу); авторитарно-консервативні. За характером цінностей політичні системи класифікував Г. Алмонд, виділяючи англо-американську (характерні риси – прагматизм, раціоналізм, основні

цінності – свобода особистості, індивідуалізм, добробут, безпека), континентально-європейську (взаємодія політичних субкультур із модернізованими інститутами), доіндустріальну та частково індустріальну (передбачає поєднання різних політичних культур і відсутність чіткого поділу владних повноважень) та тоталітарну (концентрація влади в руках бюрократичного апарату, монополія правлячої партії, заідеологізованість). Далі студенти повинні охарактеризувати специфіку створення та функціонування перехідних політичних систем, підсумувавши питання.

У четвертому питанні слід відзначити актуальність вивчення політичної системи сучасної України, яка відноситься до перехідного типу від командно-адміністративної до соціопримирливої. Процес демократизації політичної системи було започатковано прийняттям Декларації про державний суверенітет України (16 липня 1990 р.), Акту проголошення незалежності України (24 серпня 1991 р.), Конституції України (28 червня 1996 р.). Україна відповідно до Конституції є суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою, парламентсько-президентською республікою з унітарною формою державного устрою. На шляху до демократизації політичної системи України існують такі проблеми: відсутність чіткого конституційного розмежування повноважень гілок влади та вищих владних інститутів, політизація конституційного процесу, неспроможність судової гілки влади відігравати роль неупередженого арбітра у конфліктах між іншими гілками влади, високий рівень патерналізму, відсутність ідеології державотворення. Стосовно позитивних зрушень слід відмітити, що формування сучасної політичної системи України відбувається за такими напрямками: побудова демократичної соціально-правової держави; утвердження громадянського суспільства; вдосконалення й подальший розвиток політичних відносин, принципів та норм; зростання політичної свідомості та політичної культури суспільства і особи; вдосконалення діяльності засобів масової інформації та поява громадських ЗМІ. Наприкінці семінару студентам пропонується поміркувати над тим, які чинники сприяють, а які гальмують модернізацію та демократизацію політичної системи України.

Теми доповідей

1. Політична стабільність як характеристика політичної системи.
2. Взаємозв'язок політичної системи та політичного режиму.
3. Вплив кризових умов та революційних потрясінь на функціонування політичної системи.
4. Типи політичних систем у посттоталітарних країнах: порівняльний аналіз.

? Питання для самоконтролю

1. Хто запровадив термін «політична система»? Дайте визначення цього поняття.
2. Намалуйте схему та розкажіть, як функціонує політична система за Д. Істоном.
3. Які два типи «входу» для політичної системи визначив Д.Істон?
4. Що відбувається на «виході» політичної системи?
5. Поясніть значення кожного елемента інформаційно-комунікативної системи К. Дойча.
6. Чи тотожні поняття «політична система», «політичний порядок» і «політична організація»?
7. Розгляньте структуру політичної системи та висвітліть сутність її ключових елементів.
8. Розкрийте зміст функцій політичної системи та її значення для життєдіяльності суспільства в цілому.
9. Окресліть критерії типологізації політичних систем та назвіть їх основні типи.
10. Якою є сучасна політична система України? До якого типу вона належить? Назвіть перспективні напрямки розвитку української політичної системи.

Питання для дискусії

1. Традиційно вхідні імпульси у політичну систему поділяються на вимоги й підтримку. Які існують види вимог і підтримки? Розкрийте їх зміст, наводячи приклади.
2. Проаналізуйте причини та наслідки виникнення феномену Майдану в українській політичній практиці. Чи відбувалися трансформації у політичній системі України в результаті «народних революцій»? Назвіть «за» і «проти» такого варіанту внесення змін у політичну систему.

3. Поміркуйте, від чого залежить формування тієї або іншої політичної системи в певні історичні періоди й у різних країнах? Які чинники сприяли формуванню політичної системи України? Чи можлива докорінна зміна політичної системи і внаслідок чого це відбувається?

Практичні завдання

1. Визначте умови стабільності політичної системи та механізм її досягнення. Наскільки необхідною є така характеристика політичної системи і чому? Чим небезпечна відсутність політичної стабільності у системі? Адаптуйте світовий досвід із забезпечення стабільності системи до українських реалій.
2. З'ясуйте відмінності між закритою та відкритою політичними системами. Перелічіть шляхи переходу з однієї системи в іншу. Яка з цих систем є ефективнішою і чим це обумовлене? Обґрунтуйте свою точку зору, спираючись на приклади.

Тести

1. Яка підсистема політичної системи регулює відносини між суб'єктами політики?
 - а. нормативна;
 - б. інституційна;
 - в. функціональна;
 - г. комунікативна.
2. Який із компонентів політичної системи є головним, системоутворюючим?
 - а. політичні інститути;
 - б. політична свідомість;
 - в. політична влада;
 - г. політичні норми.
3. Хто є автором поняття «політичне суспільство»?
 - а. Дж. Локк;
 - б. Ж. Ж. Руссо;
 - в. Б. Спіноза;
 - г. К. Маркс.
4. Назвіть політолога, який розглядав політичну систему як сукупність взаємодій, за допомогою яких відбувається владний розподіл цінностей?

- а. Т. Парсонс;
 - б. Г. Алмонд;
 - в. О. Дойч;
 - г. Д. Істон.
5. Що розуміється під «входом» у моделі політичної системи Д. Істона?
- а. вимоги й підтримка;
 - б. вимоги й агрегування інтересів;
 - в. вимоги, підтримка й агрегування інтересів;
 - г. підтримка й агрегування інтересів.
6. Хто з нижчеперелічених учених визначає політичну систему як мережу комунікацій та інформаційних потоків?
- а. Г. Алмонд;
 - б. П. Бурдьє;
 - в. П. Блау;
 - г. К. Дойч.
7. Співвіднесіть типи політичних систем та їх авторів:

континентально-європейська	а. Г. Алмонд
англо-американська	б. С. Хантінгтон
тоталітарні	в. К. Дойч
частково індустріальні	г. Р. Даль
доіндустріальні	д. П. Баландьє

8. Вкажіть характерну рису, спільну для всіх визначень політичної системи:
- а. адаптація до умов навколишнього середовища;
 - б. застосування узаконеного примусу в суспільстві;
 - в. зрівняльний розподіл матеріальних благ;
 - г. авторитарні методи керування.

Література

1. Білоус О. А. Політико-правові системи. Світ і Україна: навч. посіб. / О. А. Білоус. – К. : Асоціація молодих українських політологів і політиків, 2000. – 200 с.
2. Гелей С. Д. Політико-правові системи світу: навч. посіб. / С. Д. Гелей, С. М. Рутар. – К. : Знання, 2006. – 668 с.
3. Давыдов А. А. Анализ процессов «входа»-«выхода» в социальных системах / А. А. Давыдов, А. Н. Чураков // Социс. – 1999. – № 5. – С. 115-117.

4. Дегтярев А. А. Основы политической теории: учеб. пособие / А. А. Дегтярев; Ин-т «Открытое общество». – М. : Высшая школа, 1998. – 239 с.
5. Кабаченко А. П. Политический процесс и политическая система: источники саморазвития / А. П. Кабаченко // Вестник МГУ. – Серия 12. Политические науки. – 2001. – № 3. – С.102-119.
6. Камалов М. М. Системный структурный функционализм Габриэля Алмонда как методология сравнительного политического анализа / М. М. Камалов // Вестник МГУ. – Серия 12. Политические науки. – 1997. – № 6. – С. 70–79.
7. Линц Х. «Государственность», национализм и демократизация / Х. Линц, С. Степан // Полис. – 1997. – № 5. – С. 9-30.
8. Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку : навч. посіб. / За ред. Ф. М. Рудича. – К. : Парламентське вид-во, 2002. – 327 с.
9. Порівняльна політика. Основні політичні системи сучасного світу / За заг. ред. В. С. Бакірова, М. І. Сазонова. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2008. – 576 с.
10. Практикум з політології: навч. посібник / За заг. ред. Ф. М. Кирилюка. – К. : Комп'ютерпрес, 2003. – 622 с.
11. Романюк А. Порівняльний аналіз політичних систем Західної Європи: інституційний вимір / А. Романюк. – Львів : Тріада плюс, 2004. – 392 с.
12. Фісун О. Типологія політичних систем: основні підходи / О. Фісун // Політичний менеджмент. – 2005. – № 5. – С.39-50.
13. Эндрейн Чарльз Р. Сравнительный анализ политических систем [Электронный ресурс] / Чарльз Р. Эндрейн. – Режим доступа: http://www.libma.ru/politika/sravnitelnyi_analiz_politicheskikh_sistem/p2.php
14. Шляхтун П. П. Політологія. Історія та теорія: підручник / П. П Шляхтун. – К. : Знання, 2010. – 500 с.

Семінарське заняття 3. Держава як інститут політичної системи суспільства

План

1. Поняття й теорії походження держави.

2. Причини виникнення держави.
3. Загальні ознаки держави.
4. Функції держави.
5. Форми територіального устрою держав.
6. Форми державного правління.

Мета: конкретизувати теоретичні аспекти інституту держави; охарактеризувати форми територіального устрою та форми державного правління.

 Ключові поняття: держава, теорія суспільного договору, суверенітет, республіка, абсолютна монархія, дуалістична монархія, співдружність, автономія, парламент, президент, унітарна держава, федерація, конфедерація.

Методичні рекомендації

В ході вивчення першого питання студенти повинні розглянути поняття та поширені теорії виникнення держави. Держава – найвища форма організації суспільства, носій публічної влади, сукупність взаємопов'язаних установ і організацій, які здійснюють управління суспільством від імені народу, надаючи своїм рішенням обов'язкової правової форми. Основними концепціями походження держави є наступні: 1) неісторична, яку висунув Аристотель, стверджуючи, що держава є природним продуктом розвитку людських спільнот; 2) теологічна, за якою державна влада виникла з волі Бога, а метою існування держави є загальне благо (Ф. Аквінський); 3) патріархальна, за Р. Філмером, визначає державу розширеною формою патріархальної влади, що здійснюється від імені всіх і для загального блага; 4) договірна, згідно якої держава створюється добровільно суспільним договором суверенних громадян з правителем за законами людського розуму (Т. Гоббс, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо); теорія підкорення (конфліктно-насильницька) – пов'язує виникнення держави із завоюванням організованішими і сильнішими групами людей гірше організованих і слабших спільнот (Л. Гумплович); марксистська, розроблена К. Марксом і Ф. Енгельсом, за якою виникнення держави є природно-історичним, об'єктивним процесом, пов'язаним із боротьбою класів; органічна, відповідно

до якої держава спочатку виникає як найпростіша політична реальність, живий організм, що в процесі свого становлення ускладнюється, розростається, а потім гине (Г. Спенсер); психологічна – держава виникла завдяки особливим властивостям психіки людей (Л. Петражицький, Г. Тард); космічна теорія пояснює виникнення держави завезенням на Землю політичної організації суспільства з Космосу іншими цивілізаціями.

Друге питання зосереджує увагу студентів на передумовах створення державних інститутів. Дослідники виділяють низку факторів, що сприяли виникненню держави як особливої організації політичної влади, серед яких: розшарування суспільства внаслідок розвитку засобів виробництва та приватної власності (К. Маркс, Ф. Енгельс); зростання суспільного поділу праці, виділення управлінської праці у спеціальну галузь (Ш. Ейзенштадт); неспроможність суспільної влади первісного ладу врегулювати класові суперечності й конфлікти та виникнення публічної влади; завоювання одних народів іншими (Ф. Оппенгеймер, Л. Гумплович та ін.); демографічні фактори (зростання чисельності й щільності населення, перехід народів від кочового до осілого способу життя, упорядкування шлюбних відносин між родами); психологічні фактори – прагнення до спілкування (Аристотель), поєднання для захисту від взаємної агресії як результат прагнення до безпеки (Т. Гоббс, дивитися додаток Б), прагнення до створення інституту, здатного забезпечити права людей (Дж. Локк); географічні, кліматичні, екологічні фактори (Ш. Монтеск'є).

У третьому питанні студентам необхідно звернути увагу на характерні риси держави. Суверенітет як визначальна ознака держави засвідчує приналежне тільки їй право самостійно представляти все суспільство в цілому, видавати закони, здійснювати правосуддя. Наступною ознакою є територія, яка поділяється на адміністративно-територіальні чи політико-територіальні одиниці з метою оптимізації управління. Не менш важливим атрибутом держави є народ, поєднаний взаємними правами та обов'язками з державою. Крім того, ознаками держави є наявність публічної влади (апарату управління та примусу), норм права, спроможність виражати і захищати інтереси певної частини населення шляхом видання законів, право на легітимне

застосування сили, монопольне право на збирання податків, грошова одиниця, державна символіка.

Четверте питання орієнтує студентів на характеристику найважливіших функцій держави. До внутрішніх функцій відносяться правотворча (створення та прийняття законів й юридичних норм), правоохоронна (контроль за виконанням правових норм, захист прав і свобод громадян, громадського порядку тощо), економіко-господарська (захист та регулювання економічної діяльності, виробництва, форм власності, ринкових відносин), соціальна (регламентування відносин між соціальними та етнічними спільнотами, ефективна демографічна політика), культурно-виховна (регулювання і розвиток системи освіти, культури, науки, спорту, виховання моральності, гуманізму, загальнолюдських та національних цінностей), екологічна (захист довкілля, розумне використання природних ресурсів, формування екологічної культури). Головними зовнішніми функціями є оборонна (захист країни від зовнішніх загроз, посягань на територіальну цілісність держави), дипломатична (реалізація національних інтересів держави та її громадян на міжнародному рівні, здійснення самостійної зовнішньої політики), співробітницька (розвиток економічних, політичних, культурних відносин між державами, поглиблення інтеграційних процесів).

Під час вивчення п'ятого питання студенти мають з'ясувати, що відмінності у територіальному державному устрої пояснюються ходом і традиціями історичного розвитку країни, міжетнічних та економічних відносин народів, завданнями й цілями пануючого режиму, соціальною природою держави. Держави можуть бути простими (унітарними) або складними (федеративними). Унітарна держава – найпоширеніший вид територіально-політичної організації, характерний в більшій мірі країнам, в яких проживає одна крупна нація або у багатонаціональній державі одна нація є домінуюча. Принцип унітаризму припускає виключно централізоване функціонування механізму влади (повноваження загальних для всієї країни представницьких, законодавчих і судових органів розповсюджуються на всю територію; функціонує єдина законодавча система та грошова, єдине громадянство; всі адміністративно-територіальні одиниці мають однаковий юридичний статус), проте не виключає можливості здійснення в

рамках демократичної держави культурно-національної й адміністративно-територіальної автономії, місцевого самоврядування і відповідної децентралізації.

Федеративна держава – це добровільне об'єднання декількох самостійних державних утворень в єдину союзню державу. Основні риси федерації: територія складається із суб'єктів федерації (штатів, кантонів, республік тощо); існують два рівні влади – федеральний і республіканський; наявність подвійної правової системи, подвійного громадянства, двопалатного парламенту, одна з палат якого представляє загальнонаціональні інтереси, а друга – суб'єктів федерації; зовнішньополітичні інтереси реалізують федеральні державні органи. За федеративного устрою декілька державних утворень створюють союзню державу із загальною конституцією та єдиним законодавством, проте кожен суб'єкт федерації може мати власні конституцію й законодавство. Федералізм необхідний багатонаціональним державам для збереження цілісності країни та вирішення національного питання. Прикладами федеративних держав є США, Австралія, Бразилія, Росія, Індія, Австрія та інші. Також необхідно звернути увагу на класифікації федеративних країн: за способом утворення – договірні, союзні, конституційні, конституційно-договірні; за способом утворення суб'єктів федерації – територіальні, національні, змішані; за правовим статусом суб'єктів федерації – симетричні, асиметричні; за способом здійснення владних повноважень – централізовані та децентралізовані. Окремою формою територіального устрою слід виділити конфедерацію, у якій держави зберігають свою незалежність, поєднуються лише для координації своїх дій, а рішення конфедеративних органів із загальних питань носять для союзних держав рекомендаційний характер. На певних історичних етапах конфедерацією були США, Швейцарія, Нідерланди. Сучасним прикладом конфедерації є Європейський Союз, оскільки це в першу чергу економічний союз, що складається із суверенних держав.

В останньому питанні студентам слід охарактеризувати існуючі форми державного правління, а саме монархії та республіки. Республіка – форма правління, за якої найвищі органи державної влади обираються на певний строк народом або формуються загальнонаціональними представницькими

установами. Сучасні республіки можуть бути президентські, парламентські та змішані (напівпрезидентські). Президентська республіка (США, Мексика, Бразилія, Аргентина) характеризується жорстким розділенням законодавчої і виконавчої гілок влади. Президент одночасно очолює державу та виконавчу владу, не несе відповідальності перед парламентом, оскільки обирається на загальних виборах. Уряд формується президентом та підзвітний йому, тому парламент не має права оголосити вотум недовіри уряду, а президент не має права розпустити парламент. Парламент може змістити президента тільки через процедуру імпичменту. Парламентська республіка (наприклад, ФРН) характеризується тим, що парламент формально є повновладним органом, який формує політично відповідальний перед ним уряд. Відносини законодавчої та виконавчої гілок влади будуються за принципом співпраці. Президент є главою держави, але виконавча влада представлена урядом на чолі з прем'єр-міністром. Уряд формується партією або коаліцією партій, що мають більшість місць у парламенті. Змішана (напівпрезидентська) республіка відрізняється подвійною відповідальністю уряду – перед президентом і перед парламентом. Ця форма поєднує в собі сильну президентську владу з ефективним контролем з боку парламенту.

Другою поширеною формою правління є монархія, за якої верховна державна влада належить одній особі, що обіймає свою посаду в установленому порядку престолонаслідування. Монархії бувають абсолютними та конституційними (обмеженими). Аналізуючи монархічну форму правління, слід мати на увазі, що в цей час необмежена влада монарха збереглася лише в окремих країнах – Бахреїні, Брунеї, Катарі, Омані, Об'єднаних Арабських Еміратах, Саудівській Аравії. Абсолютна монархія передбачає необмежену владу монарха, а наявні органи влади та конституція носять символічний характер. Конституційна (обмежена) монархія припускає, що влада монарха обмежена конституцією, представницьким органом або традиціями. Конституційна монархія існує у двох формах: парламентарна монархія (монарх не має влади, а виконує лише представницьку функцію; уряд відповідає перед парламентом) й дуалістична монархія (влада монарха обмежена конституцією й парламентом у законодавчій області, але в заданих ними межах монарх має повну волю прийняття рішень).

Підсумком семінарського заняття повинно стати з'ясування специфіки формування та взаємодії різних гілок влади у зазначених формах правління з наведенням сучасних прикладів конкретних країн.

Теми доповідей

1. Порівняльний аналіз вчень про державу Т. Гоббса й Дж. Локка.
2. Федералізм: історія та сучасні проблеми.
3. Принципи політичної діяльності глави держави в концепції Н. Макіавеллі.
4. Переваги та недоліки республіканських форм правління.
5. Демократичне врядування у парламентських монархіях Європи.

? Питання для самоконтролю

1. Що така держава?
2. Які теорії походження держави вам відомі? Які з них, на вашу думку, є провідними та більш обґрунтованими?
3. Розкрийте зміст теорії суспільного договору.
4. Перелічіть чинники, які впливають на формування держави.
5. Назвіть основні ознаки держави та виявіть найбільш значущі з них.
6. Що таке суверенітет?
7. Які функції виконує держава у політичній системі? Класифікуйте їх на зовнішні та внутрішні.
8. Дайте визначення автономії та федерації. У чому відмінність федерації від ускладненої унітарної держави?
9. Охарактеризуйте конфедерацію як форму територіального устрою.
10. Які існують форми державного правління?
11. Чим відрізняються парламентська, президентська й змішана республіки?
12. Назвіть основні риси конституційної монархії.
13. Окресліть специфіку абсолютної монархії. Чи відповідає вона сучасним тенденціям розвитку?

Питання для дискусії

1. Поясніть, чому держава є центральним політичним інститутом і як вона взаємодіє з іншими політичними суб'єктами? Назвіть

- чинники, які впливають на її формування.
2. Деякі вчені вважають, що в пострадянських країнах існують передумови та ознаки для авторитарного президентського правління. Чи погоджуєтесь ви з таким твердженням? Виявіть закономірності та наслідки такого правління. Відповідь аргументуйте.
 3. Прокоментуйте вислів М. Вебера: «Людство не вигадало нічого більш вишуканого в політиці, ніж політичний союз, яким є держава». На вашу думку, як змінилися функції національної держави та її значення як сучасної політичної організації суспільства за останні десятиліття?
 4. Поміркуйте, які з перерахованих нижче тверджень, на ваш погляд, відповідають істині і чому?
 - «Держава виражає інтереси всіх громадян».
 - «Держава – це організація економічно сильних для придушення й експлуатації економічно слабких і незаможних».
 - «Держава – це люди, які її складають. Кожний громадянин має право сказати: «Держава – це я».
 - «Держава – це інститути, які забезпечують управління».
 Наведіть аргументи на користь власної точки зору.

Практичні завдання

1. Проаналізуйте спільні та відмінні риси сучасних монархій на конкретних прикладах. Чи відповідає обрана форма правління умовам часу?
2. Якими основними ознаками володіють нові форми територіально-політичної організації: співдружність і співтовариство? Чи схожі вони за характеристиками з конфедерацією? Оцініть доцільність існування територіальних утворень подібного типу.

Тести

1. До загальних ознак держави відносяться:
 - а. відділення публічної влади від суспільства;
 - б. претензія на представництво суспільства як цілого й захист спільних інтересів і загального добра;

- в. наявність політичної програми дій та ідеологічної системи орієнтацій;
 - г. добровільність членства в державі для населення.
2. Державний суверенітет – це:
 - а. право національності на створення своєї держави;
 - б. існування громадян для блага держави;
 - в. верховенство держави на своїй території;
 - г. незалежність держави від інших держав у зовнішньополітичній сфері.
 3. Федеративний державний устрій існує в:
 - а. Великобританії;
 - б. Бразилії;
 - в. Франції;
 - г. Мексиці.
 4. Парламентська республіка як форма правління здійснюється в:
 - а. Італії;
 - б. Йорданії;
 - в. Індії;
 - г. Ізраїлеві.
 5. Дайте визначення поняттю «держави»:
 - а. організація політичної діяльності й політичних відносин на основі певних процедур;
 - б. вищий представницький і законодавчий орган, що безпосередньо виражає волю народу;
 - в. організація, система установ, що володіють верховною владою на певній території;
 - г. спеціалізована, організаційно впорядкована група, що служить для боротьби за завоювання політичної влади.
 6. Формою правління є президентська республіка в:
 - а. Великобританії;
 - б. Німеччині;
 - в. США;
 - г. Саудівська Аравії.
 7. Визначте, що є формою державного правління:
 - а. анархізм;
 - б. федерація;
 - в. конфедерація;
 - г. республіка.
 8. Що таке форма правління?

- а. адміністративно-територіальна організація держави і система взаємовідносин центральної і місцевої влади;
- б. структура вищих державних органів влади і розділення повноважень між законодавчою, виконавчою та судовою влади;
- в. засоби, що використовуються суб'єктами влади для реалізації цілей.

Література

1. Бебик В. М. Політологія для політика і громадянина : монографія / В. М. Бебик. – К. : МАУП, 2003. – 424 с.
2. Конституція України. – К. : Фактор, 2012. – 144 с.
3. Політологія. Навчально-методичний комплекс: підручник / За ред. Ф. М. Кирилюка. – 2-ге вид., перероб. та доп. – К. : Центр навч. л-ри, 2005. – 697 с.
4. Зазнаєв, О. И. Типология форм правления: работа над ошибками / О. И. Зазнаєв // Полис. – 2006. – № 1. – С. 92-103.
5. Конституційне право зарубіжних країн : навчальний посібник / М. С. Горшенцова, К. О. Закоморна, В. О. Ріяка та інш. За заг. ред. В. О. Ріяки. – 2-ге вид., доп. і переробл. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – 544 с.
6. Котюк В. О. Загальна теорія держави і права: навч. посібник / В. О. Котюк. – К. : Атіка, 2005. – 592 с.
7. Політологія : підручник / За ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка. – 3-тє вид., перероб. доп. – К. : Академія, 2006. – 568 с.
8. Порівняльні політичні системи сучасності : навч. посіб. / С. С. Троян; Рівнен. ін-т слов'язнавства. Київ. славіст. ун-ту. – К. : НМЦВО, 2003. – 266 с.
9. Сафонов В. Н. Соотношение форм правления и режимов правления / В. Н. Сафонов // Социально-политический журнал. – 1998. – № 1. – С. 112-121.
10. Соловьев А. И. Политология: Политическая теория. Политические технологии: учеб. для студентов вузов / А. И. Соловьев. – М. : Аспект-Пресс, 2001. – 559 с.
11. Тарасов Е. Н. Государство как институт политической системы / Е. Н. Тарасов // Социально-политический журнал. – 1994. – № 1. – С. 68-81.
12. Шляхтун П. П. Політологія. Історія та теорія: підручник / П. П. Шляхтун. – К. : Знання, 2010. – 500 с.

- 13.Юрій М. Ф. Політологія : підручник / М. Ф. Юрій. – К. : Дакор: КНТ, 2005. – 416 с.
- 14.Якобсон В. А. Государство как социальная организация (теоретические проблемы) / В. А. Якобсон // Восток. – 1997. – № 1. – С. 5-15.

Семінарське заняття 4. Правова держава і громадянське суспільство

Мета: з'ясувати сутнісні риси соціально-правової держави та громадянського суспільства; окреслити перспективи розбудови громадянського суспільства в Україні.

План

1. Правова держава: сутність, ознаки.
2. Характерні риси та моделі організації соціальної держави.
3. Поняття, характерні риси, структура і функції громадянського суспільства.
4. Формування громадянського суспільства в Україні: передумови, проблеми, перспективи.

Ключові поняття: правова держава, соціальна держава, держава загального добробуту, громадянське суспільство, громадські об'єднання.

Методичні рекомендації

Знання з даної теми мають велике значення у вихованні громадянської самосвідомості особистості, залучення її до демократичних цінностей. Розгляд першого питання слід розпочати з того, що правова держава покликана забезпечувати реалізацію права, законів, не допускати довільного втручання в суспільні саморегулюючі процеси, інституційно та юридично гарантувати права і свободи громадян, їх об'єднань. Окремі ідеї, що розкривають сутність правової держави, висловлювалися ще античними мислителями Аристотелем, Сократом, Платоном та Цицероном. Як система знань концепція правової держави отримала розвиток в роботах Б. Спінози, Ш.-Л. Монтеск'є, Дж. Локка. Теоретичне обґрунтування ідеї правової держави

найповніше було представлено в роботах німецького філософа І. Канта, якого прийнято вважати засновником вчення про правову державу, а сам термін «правова держава» пізніше утвердився в роботах К. Т. Велькера та Р. фон Моля. Далі варто навести концептуальні принципи організації правової держави, найголовнішими з яких є наступні: 1) верховенство закону в суспільстві у всіх його сферах; 2) непорушність прав і свобод особи, їхня охорона й гарантованість; 3) наявність ефективних форм контролю за дотриманням прав і свобод громадян; 4) організація та функціонування державної влади відповідно принципу поділу її на законодавчу, виконавчу і судову; 5) взаємна відповідальність громадянина й держави; 6) самостійність, незалежність суду, підпорядкованого тільки закону; 7) рівність усіх громадян перед законом; 8) визнання народу носієм суверенітету і єдиним джерелом влади; 9) гарантування та державна підтримка місцевого самоврядування населення; 10) доступність суспільно значимої інформації та незалежність ЗМІ; 11) пріоритет загальнолюдських цінностей. Підводячи підсумки можна зазначити, що правова держава – це держава, у якій функціонує режим конституційного правління, визнається примат права у всіх сферах суспільних відносин, забезпечується рівність прав і обов'язків особи та держави у їхніх взаємовідносинах, організовано постійний контроль народу за діяльністю державних органів, а в основу організації влади покладені принципи поділу влади, парламентаризму, політичного плюралізму. Реалізація принципів правової держави можлива через створення стабільних, ефективних державно-правових механізмів в умовах демократичного політичного режиму.

Утвердження правової держави як політичної реальності не означало завершення історичної еволюції державності як такої. У другому питанні головне завдання полягає у з'ясуванні сутності терміну «соціальна держава». Сам термін «соціальна держава» був уперше запропонований у середині ХІХ ст. німецьким державознавцем і економістом Лоренцем фон Штейном. В політичну й правову літературу термін «соціальна держава» увійшов після того, як в 1949 р. у Конституцію ФРН був включений вираз «sozialer Rechtsstaat», що перекладається як «соціальна правова держава». Поняття «соціальна держава» служить для характеристики політики держави у сфері розподілу

матеріальних благ, тобто така держава покликана здійснювати політику, спрямовану на забезпечення добробуту своїх громадян, підтримку соціально слабких груп населення, на утвердження в суспільстві соціальної справедливості. Поряд з терміном «соціальна держава» у політичній теорії вживається поняття «держава загального добробуту». Обидва поняття використовуються для позначення держави сучасного демократичного типу в умовах постіндустріального суспільства. Автором концепції такої держави вважається американський економіст Дж. Гелбрейт. Однак її витoki містяться в поглядах англійського економіста Дж. Кейнса, що обґрунтував необхідність активного державного втручання в економіку з метою забезпечення зайнятості громадян, запобігання економічних криз, підвищення життєвого рівня населення шляхом справедливого розподілу доходів між різними соціальними прошарками.

Крім того, у цьому питанні слід охарактеризувати принципи та моделі організації соціальної держави. Шведський вчений Г. Еспінг-Андерсен згрупував системи соціального захисту населення, виділивши три основних: 1) ліберальний тип, до якого відносяться всі англomовні країни, включаючи Великобританію і Японію (відділення соціальної допомоги від вільного ринку, прагненням до адресної допомоги тим, хто дійсно цього потребує); 2) консервативний тип охоплює країни Західної Європи (застосування класичної німецької системи соціального страхування, прагнення до компенсаційного характеру допомоги задля збереження життєвого рівня, досягнутого у працездатному періоді); 3) соціал-демократичний тип, класичним прикладом якого є скандинавські держави (надання стандартної грошової і натуральної допомоги або певного набору послуг, зрівняльний підхід до соціальної допомоги з метою перерозподілу доходів). На думку українського дослідника С. О. Кириченка, сучасна політологія розрізняє три моделі соціальної держави: «позитивна держава», в якій соціальне забезпечення базується на засадах переважаючого індивідуалізму та першочергового захисту корпоративних інтересів; «держава добробуту», побудована на основі рівності, кооперування і солідарності, за наявності однакової соціальної політики для всіх членів суспільства, зменшення різниці в заробітній платі при забезпеченні працюючих домінуючим положенням у політиці; власне «соціальна держава»,

яка сповідує політику повної зайнятості при гарантованому мінімальному рівні життя і визнанні принципу рівних можливостей при фактичній матеріальній нерівності між членами суспільства. Серед зазначених типів даних є найприйнятнішим для України за ідеологічною традицією.

Соціальна держава покликана забезпечувати наступні принципи організації життєдіяльності суспільства: гарантії прав особистості та підвищення рівня добробуту; проведення державної політики з метою збереження стабільності суспільства, запобігання або пом'якшення наслідків потрясінь і криз; багатоукладність економіки (приватна, колективна й державна форми власності); регулювання суспільного виробництва шляхом поєднання планових і ринкових механізмів; забезпечення державою умов для надання належного прожиткового мінімуму; принцип соціальної рівності; розробка й здійснення державних програм, спрямованих на ефективну боротьбу зі злочинністю, наркобізнесом тощо; прагнення влади до повної зайнятості населення; принцип соціального забезпечення незаможних категорій громадян.

Необхідно звернути увагу студентів на складності, які виникають у процесі створення соціальної держави. У цілому соціальна держава, що виникла в найбільш економічно розвинених країнах (Швеція, Німеччина, США), проводила політику формування такого соціального середовища, у якому б кардинально підвищувався рівень соціальної безпеки. Для більшості розвинених країн Заходу 60-70-ті роки ХХ століття стали фазою економічного зростання, що дозволило збільшити й доходи державного бюджету, і його витрати на соціальні програми. Але в кризові моменти з'явилися ускладнення з пошуком засобів для виконання зобов'язань, даних соціальною державою. З метою вирішення соціальних проблем зменшилися вкладення в економіку. У результаті відбувалося скорочення виробництва, зменшення прибутків, а отже, і скорочення джерел реалізації соціальних програм. Все це свідчить про те, що соціальна держава не є ідеалом, що суспільство розвивається ефективніше за умови реалізації консервативного підходу до соціальної політики, коли проблема задоволення соціальних потреб вирішується громадянами переважно самостійно. Досягти цього можливо за рахунок організації різних форм соціального

страхування, державного заохочення розвитку дрібного та середнього підприємництва.

Без появи громадянського суспільства неможлива побудова правової держави. Переходячи до розгляду третього питання теми, відзначимо, що основне завдання сучасних демократичних держав – досягнення загальногромадянського консенсусу шляхом поєднання особистого й суспільного інтересу, посередництва між особистістю та державою, що виконує громадянське суспільство. Доволі складним є питання структури громадянського суспільства. Вихідним елементом у конструкції громадянського суспільства є людина, яка має політичні права й обов'язки, усвідомлює це, здатна конструктивно взаємодіяти з іншими особистостями задля досягнення спільних цілей, вдосконалення політичної системи та реалізації власних потреб через переконання, правові і моральні норми, традиції. Це означає, що громадянське суспільство функціонує тільки в умовах демократичного режиму й за наявності активістської політичної культури. В економічній сфері структурними елементами громадянського суспільства є колективні недержавні підприємства та індивідуальні власники, а також наявність цивілізованих ринкових відносин і різноманіття форм власності. Соціально-політична сфера громадянського суспільства включає: політичні партії, багатопартійність, суспільно-політичні організації й рухи, легітимність і демократичний характер влади, органи громадського самоврядування за місцем проживання або в трудових колективах; родину, незалежні засоби масової інформації. Політична роль суспільного об'єднання, що не є політичною партією, виражається в наданні впливу на органи влади з метою реалізації інтересів своїх учасників. Духовна сфера громадянського суспільства припускає свободу слова, вільне формування громадської думки, доступ до інформації, політичний й ідеологічний плюралізм, самостійність і незалежність церкви, культурних, творчих, наукових та інших об'єднань від державних структур.

Основна функція громадянського суспільства полягає у найповнішому задоволенні матеріальних, соціальних та духовних потреб його членів, реалізації індивідом власних інтересів, прагнень, цілей і т.д. На додаток громадянське суспільство виконує ряд важливих соціальних функцій: 1) захист приватних сфер життя людини й громадянина від необґрунтованої твердої

регламентації держави та інших політичних структур, виконує функції посередника між державою і особистістю; 2) створення й розвиток механізмів громадського самоврядування, системної співпраці між неурядовими громадськими організаціями та місцевим самоврядуванням; 3) один з найважливіших важелів системи «стримувань і противаг» у прагненні політичної влади до абсолютного панування, що захищає громадські об'єднання та окремих громадян від незаконного втручання в їхню діяльність державної влади, ставить під контроль діяльність держави; 4) функція соціального контролю стосовно своїх членів (має в розпорядженні засоби і санкції для спонукання індивідів дотримуватись суспільних норм, соціалізації й виховання громадян, забезпечення мінімального рівня необхідних засобів до існування всім членам суспільства); 5) забезпечення реальних гарантій прав і свобод людини, рівний доступ до участі у державних та суспільних справах; 6) стабілізуюча функція реалізовується шляхом створення інститутів й організацій, на яких тримається все суспільне життя, громадянське суспільство є самоорганізуючою, саморегулюючою системою; 7) комунікативна функція – інформування держави про інтереси й потреби своїх громадян, які лише держава здатна задовольнити.

Розгляд останнього питання є підсумком вивченого протягом семінару матеріалу. Сьогодні в Україні відбувається процес формування громадянського суспільства. Однак слабка розвиненість ринкових відносин, відсутність консенсусу в суспільстві з базових цінностей, гіпертрофована роль держави й бюрократії, корупція у владних структурах, доволі обмежена роль представницьких органів влади, фактична не підконтрольність органів виконавчої влади суспільству перешкоджають виконанню цього завдання, хоча в Конституції України декларуються правові основи й прагнення до формування соціально-правової держави. Також існують наступні проблеми на шляху до формування громадянського суспільства: 1) громадянське суспільство в Україні вийшло з надр командно-адміністративної системи, перебуває у стані становлення, тому зберігається домінування старої системи над громадянським суспільством; 2) потреба реалізації принципів соціально-правової держави; 3) наявність великої прірви між заможними й бідними верствами населення; 4) активне кількісне зростання суспільних об'єднань випереджає

якісні показники (нерідко вони мають ангажований політичний характер, можуть фінансуватися за рахунок іноземних фондів та поширювати ідеї, вигідні замовникам); 5) недостатня поінформованість населення про діяльність інститутів громадянського суспільства, слабе управління організацією, нечисленність, відсутність або зловживання її ресурсами, що полегшує встановлення контролю над подібними об'єднаннями з боку держави; 6) низька громадянська активність; 7) повільна демократизація судової системи як запорука безпеки громадян.

Наприкінці слід окреслити перспективи формування громадянського суспільства в Україні, такі як: 1) перехід до соціально-орієнтованої ринкової економіки; 2) політичне структурування державної влади; 3) формування середнього класу; 4) створення та розвиток альтернативних державі суспільних, культурних, наукових, сімейних, релігійних й інших структур; 5) підвищення політичної культури та політичної грамотності всіх громадян, формування громадського світогляду; 6) вироблення механізмів контролю влади громадськістю; 7) консолідація зусиль такого інституту громадянського суспільства, як політичні партії та рухи. На основі вивченого матеріалу студенти повинні висловити власну думку стосовно проблем та шляхів формування громадянського суспільства в Україні.

Теми доповідей

1. Поліцейська держава: поняття й ознаки.
2. Історія становлення концепції правової держави.
3. Права людини: історія та сучасність.
4. Проблема відповідальності у громадянському суспільстві.

? Питання для самоконтролю

1. Визначить сутність правової держави.
2. Назвіть ознаки правової держави.
3. Перелічіть характерні риси соціальної держави.
4. Які моделі соціальної держави вам відомі? Оцініть переваги та недоліки кожної з них.
5. Наведіть приклади соціально-правових держав.

6. Визначить місце громадянського суспільства у соціально-політичній системі. Чи рівнозначні поняття «громадянське суспільство» й «людське суспільство»?
7. Назвіть функції громадянського суспільства.
8. Дайте визначення поняття «громадянське суспільство». З яких компонентів воно складається? Розкрийте їхній зміст.
9. Окресліть зміст потреб та види відносин у структурі громадянського суспільства. Які інститути покликані реалізовувати зазначені потреби?
10. Сформулюйте основні принципи взаємин держави та громадянського суспільства. У чому ви бачите співвідношення громадянського суспільства й держави?
11. Охарактеризуйте специфіку та перспективи формування українського громадянського суспільства. Які чинники заважають цьому процесу, а які сприяють?

Питання для дискусії

1. Розвинене громадянське суспільство вважається найважливішою умовою існування демократії. Чи погоджуєтесь ви з цією думкою? Поясніть свою позицію, наводячи переконливі доводи.
2. Чим визначаються дискусії про перспективи створення громадянського суспільства в Україні? Назвіть критерії його подальшого розвитку.
3. Історично громадянське суспільство виникло у Західній Європі. Чи можливе його формування та розвиток на Сході? Наведіть доводи «за» і «проти» його поширення за межі західної цивілізації.
4. Поясніть, чому суб'єктом прав і свобод є людина, а не громадянин? Чи погоджуєтесь ви з твердженням, що правова держава надає кожній людині основні права й свободи? Аргументуйте свою відповідь.

Практичні завдання

1. Проаналізуйте останні парламентські та президентські вибори в Україні з погляду сформованості громадянського суспільства.
2. Назвіть основні цілі й функції соціальної держави. Спробуйте встановити припустиму грань втручання держави в соціальне й

економічне життя. Які передумови необхідні для формування соціальної держави?

Тести

1. Вкажіть правильні висловлювання:
 - а. громадянське суспільство взаємозалежне з державою, будучи незалежним від нього;
 - б. громадянське суспільство є джерелом легітимності політичних сил, що перебувають при владі;
 - в. у громадянському суспільстві переважають вертикальні зв'язки (підпорядкування), а в державі горизонтальні (конкуренції й солідарності);
 - г. партії та інші громадські організації здійснюють зв'язок між державою й громадянським суспільством.
2. Кого з названих мислителів можна віднести до засновників концепції правової держави?
 - а. Н. Макіавеллі;
 - б. Дж. Локк;
 - в. Платон;
 - г. І. Кант.
3. Які твердження є правильними:
 - а. громадянське суспільство – сукупність недержавних об'єднань громадян і відносин між ними;
 - б. громадянське суспільство виникло в буржуазну епоху як результат перетворення підданих держави у вільних громадян, готових взяти на себе господарську й політичну відповідальність;
 - в. приватна власність – основний фактор розвитку сучасного громадянського суспільства;
 - г. громадянське суспільство складається із громадян держави.
4. Хто першим в історії політичної думки висунув ідею «суспільного договору»?
 - а. Ж. Ж. Руссо;
 - б. Г. Гроцій;
 - в. Т. Гоббс;
 - г. Дж. Локк.
5. Які відносини не складають основу громадянського суспільства?
 - а. соціокультурні;

- б. економічні;
- в. соціальні;
- г. державні.

6. Використовуючи текст Конституції України, визначить зміст основних прав людини.

Громадянські права	Соціально-економічні	Політичні права

7. Що з перерахованого відноситься до ознак правової держави:
- а. наявність законів;
 - б. верховенство права;
 - в. всенародне обрання президента;
 - г. поділ влади;
 - д. наявність двопалатного парламенту;
8. Термін «соціальна держава» був вперше запропонований:
- а. Дж. Кейнсом;
 - б. Л. фон Штейном;
 - в. Г. Еспінг-Андерсеном;
 - г. Дж. Гелбрейтом.

Література

1. Барков В. Громадянське суспільство в Україні: проблеми та їхнє вирішення / В. Барков, Т. Розова // Вибори та демократія. – 2006. – № 3. – С. 20-27.
2. Барков В. До питання про концепцію громадянського суспільства в Україні / В. Барков // Вибори та демократія. – 2004. – № 1. – С. 15-28.
3. Воронов І. Правова держава як предмет політологічного аналізу / І. Воронов. – К. : ВІРА ІНСАЙТ, 2000. – 376 с.
4. Воронов І. Громадянське суспільство і влада / І. Воронов // Людина і політика. – 2003. – № 1. – С. 31-41.
5. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях / А. Карась. – Київ; Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І.Франка, 2003. – 520 с.

6. Кириченко С. О. Шляхи формування громадянського суспільства і правової держави. – К. : Логос, 1999. – 88 с.
7. Колодій А. Ф. На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні : монографія / А. Ф. Колодій. – Львів : вид-во «Червона Калина», 2002. – 272 с.
8. Піча В. Політологія : навч. посіб. / В. Піча, Н. Хома ; [5-те вид., стереот.]. – Львів : Новий світ, 2004. – 344 с.
9. Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку / Редкол.: Ф. М. Рудич (голова) та ін. – К. : Парламентське видавництво, 1998. – 352 с.
10. Практикум з політології / За ред. Ф. М. Кирилюка. – К. : Комп'ютерпрес, 2003. – 622 с.
11. Рудич, Ф. М. Громадянське суспільство в сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку / Ф. М. Рудич, Р. В. Балабан [та ін.]; за заг. ред. Ф. М. Рудича. – К. : Парлам. вид-во, 2006. – 412 с.
12. Сіленко А. Основні теоретико-методологічні підходи зарубіжної і вітчизняної політичної науки до визначення і сутності понять «держава загального добробуту» і «соціальна держава» / А. Сіленко // Людина і політика. – 2001. – № 6. – С. 148-154.
13. Тамбовцев В. Л. Государство как инициатор развития гражданского общества / В. Л. Тамбовцев // ОНС. – 2007. – № 2. – С. 69-77.
14. Хуснутдінов О. Процес формування громадянського суспільства в Україні як передумова становлення правової держави / О. Хуснутдінов // Вісник УАДУ. – 2001. – № 2. – С. 233-241.

Семінарське заняття 5. Політичні партії та партійні системи у сучасному світі

Мета: ознайомитися з особливостями політичних партій та партійних систем.

План

1. Сутність і функції політичних партій.

2. Типологія політичних партій.
3. Партійна система та її роль у політичному житті суспільства.
Типологія партійних систем.

 Ключові поняття: політичний плюралізм, партійна система, виборча система, партогенез, партія, фракція, опозиція.

Методичні рекомендації

Вивчення першого питання студенти розпочинають з дослідження сутності політичної партії та її функцій. Політична партія – це організована група однодумців, що представляє інтереси певної частини народу і має головною метою їх реалізацію шляхом завоювання влади або участі в її здійсненні. Американський науковець Дж. Лапаломбара виділяє чотири основні ознаки, притаманні політичним партіям: наявність певної ідеології; прагнення досягти підтримки народу; політична партія – це відносно тривале в часі об'єднання, яке має свою чітку структуру; мета політичної партії – завоювання і реалізація політичної влади. Створення партій можливе наступними способами: внаслідок об'єднання груп однакового ідейно-політичного спрямування, які існували окремо в різних місцях країни; в результаті розколу однієї партії на дві та більше чи об'єднання двох та більше партій в одну; у надрах масових рухів; під впливом міжнародної партійної системи; як своєрідне відродження партій, які існували раніше, що створює певну наступність політичного розвитку; внаслідок діяльності лідерів, які організували партії «під себе»; на основі регіональних організацій партії, яка існувала раніше; з ініціативи профспілок. Кожна політична партія складається із ядра (керівні органи вищої і нижчої ланок, партійні лідери, активісти), рядових членів партії та прибічників.

Цілеспрямована діяльність партій припускає наявність у них визначеної низки функцій, а саме: активізація та інтеграція великих соціальних верств; артикуляція, тобто перетворення розмитих думок людей у конкретні пакети вимог і їх озвучення, та агрегація інтересів, тобто погодження вимог певних верств населення, їх оформлення у політичні програми; політична соціалізація і формування громадської думки; розробка політичної

ідеології і програм розвитку суспільства; участь у формуванні та здійсненні політичного курсу держави; рекрутування у політичну еліту і висування лідерів; активна участь у виборчих кампаніях та підготовка виборчої кампанії, мобілізація електорату на виборах; участь у боротьбі за державну владу через вибори; здійснення державного управління з приходом до влади або контроль за діяльністю влади; створення сприятливих умов для послідовної зміни складу уряду за дво- і багатопартійної системи; рекрутування нових членів партії; організація внутрішньої структури партії й налагодження необхідних відносин між первинними організаціями; вирішення фінансових проблем.

Напрями діяльності партії у політичному процесі обумовлені її ідеологічним підґрунтям. Ідеологічна доктрина відіграє суттєву роль в інтеграції самих партій, консолідує навколо них людей зі спільними поглядами на дійсність і політичними намірами, встановлюючи зв'язки між партією та її прибічниками. Політична ідеологія – це система поглядів, теорій, доктрин, що виражають інтереси і владні прагнення певних соціальних груп. Найбільш значущі ідеології, що поділяються політичними партіями, такі: консервативна, ліберальна, соціал-демократична і комуністична (Додаток В).

Розкриваючи зміст другого питання, студенту необхідно з'ясувати типи сучасних партій. Існує декілька класифікацій політичних партій за різними ознаками: 1) за соціальною базою – буржуазні, селянські, робітничі, соціалістичні та соціал-демократичні, інтеркласові, національні, жіночі, молодіжні, регіональні, гротескні; 2) за ставленням до суспільного прогресу бувають радикальні (у т.ч. революційні), реформістські, консервативні, реакційні, контрреволюційні; 3) за ставленням до влади є правлячі, опозиційні, нейтральні або центристські; 4) за формами і методами правління існують ліберальні, демократичні, диктаторські; 5) за принципами організації та членства – кадрові, масові та універсальні (партії виборців); 6) за місцем у системі влади є легальні, напівлегальні та нелегальні; 7) залежно від специфіки ідеології – комуністичні, соціалістичні, фашистські, неофашистські, ліберально-демократичні, націоналістичні, анархістські та ін.; 8) за віросповіданням є християнські, мусульманські; 9) за ставленням до ідеології та її спрямуванням існують ідейно-політичні, проблемно-орієнтовані та електоральні

партії; 10) за ставленням до домінуючого у сучасному світі типу приватновласницьких суспільно-економічних відносин (за ступенем сприйняття або несприйняття цього типу в цілому) – ультраліві партії, ліві, лівоцентристські, центристські, правоцентристські, ультраправі.

У третьому питанні студенти повинні конкретизувати сутність партійної системи, яка являє собою сукупність партій (правлячих та опозиційних), які тісно пов'язані між собою та з державою і які беруть участь у здійсненні державної влади. Під терміном «партійна система» розуміють: право партій на формування власної системи правління; сукупність політичних сил, представлених у парламенті, або таких, що прагнуть до представництва в ньому; сукупність відносин між легально діючими політичними партіями, що виявляються у суспільній боротьбі або суперництві за владу в суспільстві; сукупність політичних партій, що існують у країні незалежно від форм діяльності та ступеня інституціоналізації, згідно з чинним законодавством. На основі специфіки загальносистемних характеристик можна виокремити такі класифікації партійних систем: 1) стабільні та нестабільні; 2) здатні зберігати цілісність і такі, що розпадаються; 3) ті, що діють у нормальній та у надзвичайній обстановці; 4) поляризовані (біполярні), багатополлярні та атомізовані; 5) альтернативні (з визнанням ротації, зміни правлячих партій) та неальтернативні; 6) молоді й такі, що існують тривалий час та ґрунтуються на сталих традиціях; 7) партійні системи, що перебувають на етапі зародження, і такі, що успішно розвиваються або увійшли у фазу занепаду і саморуйнування; 8) наднаціональні, загальнонаціональні (ті, що належать до конкретної країни), регіональні та локальні партійні системи тощо.

Крім того, у сучасній політології достатньо популярною є типологія партійних систем на основі двох критеріїв: кількості існуючих партій та принципу альтернативності (можливості ротації, зміни правлячих партій). Однією з класичних є типологія партійних систем Дж. Сарторі, яка базується на якісних критеріях і охоплює: 1) однопартійну систему (існування однієї легальної партії та заборона утворення інших, зрощення партійного апарату з державним; тоталітарний політичний режим); 2) систему з гегемоністською партією – існує декілька партій, але одна є

постійним політичним гегемоном (наприклад, Китай); 3) систему домінуючої партії – домінуюча партія демократично співіснує з іншими партіями; 4) двопартійну систему (наявність кількох політичних партій, існування двох партій, значно пріоритетніших за інші, формування складу уряду однією з двох партій, яка перемогла на виборах, впливова опозиційна партія, яка програла вибори, демократичний політичний режим, прикладом таких систем є партійні системи США та Великобританії); 5) систему поміркованого (обмеженого) плюралізму (наявність у країні багатьох політичних партій, репрезентація в парламенті лише кількох партій, відсутність позасистемної опозиції, демократичний політичний устрій – Бельгія, Нідерланди); 6) систему крайнього (поляризованого) плюралізму (наявність багатьох політичних партій, гострота ідеологічного розмежування між ними, присутність серед опозиційних партій позасистемних, формування уряду партіями центру, наявність двосторонньої деструктивної опозиції, демократичний політичний режим); 7) атомізовану партійну систему (наявність і незначна впливовість усіх партій, присутність серед опозиційних партій позасистемних, формування уряду на позапартійній основі або на основі широкої коаліції, демократичний або авторитарний політичний режим – Болівія, Малайзія, які передбачають наявність значної кількості слабо пов'язаних між собою і з населенням партій, ізольованість партій від влади і відсутність у них важелів впливу на владу). Більш поширеним та загальнозрозумілим є розрізнення партійних систем за кількістю партій та їх якісними ознаками: однопартійні, двопартійні, двох з половиною партій, багатопартійні. Отримані відомості повинні стати основою для формування студентом власного погляду на ефективність тієї чи іншої партійної системи, а також визначення типу партійної системи в Україні.

Теми доповідей

1. Сутність понять «центр партійної системи», «поляризованість партій».
2. Функції партій у недемократичних та постколоніальних державах.
3. Лібералізм: історія ідей та сучасність.
4. Вибори як елемент демократії та механізм демократизації.

? Питання для самоконтролю

1. Що таке політична партія? Чим відрізняються групи інтересів від політичних партій?
2. Які ознаки політичних партій та способи їх утворення вам відомі?
3. Перелічіть функції політичних партій. Які з них, на ваш погляд, найважливіші?
4. Назвіть основні підходи до виділення типів політичних партій.
5. Порівняйте кадрові й масові партії.
6. Що таке «політична вага» партії?
7. У чому різниця між «правими» і «лівими» партіями?
8. Що таке партійна система?
9. Охарактеризуйте види партійних систем за Дж. Сарторі.
10. Які види партійних систем можна віднести до конкурентних, а які є неконкурентними?
11. Сформулюйте переваги та недоліки однопартійної, двопартійної та багатопартійної систем.
12. Що таке система поляризованого плюралізму та система обмеженого плюралізму? Окресліть переваги та недоліки кожної з цих систем.
13. У чому сутність ідеологічної доктрини? Які політичної ідеології вам відомі?
14. Пригадайте постулати М. Дюверже про взаємодію партійної й виборчої систем.
15. Що таке референдум та плебісцит?

Питання для дискусії

1. Основна проблема при обранні партійної системи полягає у визначенні того, який уряд краще: більш сильний або більш представницький. Що ви думаєте з цього приводу? Наведіть приклади того або іншого випадку.
2. Чим обумовлене бажання одних людей вступати до лав партії, а інших залишатися безпартійними?
3. Чому при переході від авторитарних режимів до демократичних спостерігається різкий сплеск кількості партій, але потім число партій різко зменшується?

Практичні завдання

1. Наскільки ви погоджуєтесь із висловлюванням болгарського історика Н.-Ж. Прімо: «Погані державні діячі обираються гарними громадянами, що не беруть участь у голосуванні». Запропонуйте шляхи подолання абсентеїзму.
2. Існує думка, що однопартійна система відкриває широкі маніпулятивні можливості. Чи погоджуєтесь ви з цим? Визначте позитивні та негативні аспекти цих можливостей.
3. Охарактеризуйте відомі вам українські партії з огляду на тривалість їхнього існування, кількість перемог на виборах до Верховної Ради, урядового статусу. Назвіть фактори, які впливають на політичний успіх партії.

Тести

1. Серед характерних ознак кадрової партії є:
 - а. членські внески;
 - б. наявність партійної ідентифікації;
 - в. професійний апарат;
 - г. всі відповіді правильні.
2. Політична партія представляє собою:
 - а. політичну структуру, яка ставить своєю метою контроль за процесом прийняття рішень державними органами влади;
 - б. організацію, метою якої є лобіювання інтересів окремих соціальних груп;
 - в. інститут, який включає в себе певну кількість ієрархічно ранжированих груп та інтересів, що монополізують право уряду відповідних сфер суспільного життя перед державою;
 - г. інститут, який виражає інтереси окремої соціальної групи або ідеологію, і має намір взяти державну владу для їх реалізації.
3. Сукупність виборців, які беруть участь у виборах, являють собою:
 - а. політичний інститут;
 - б. групу інтересів;
 - в. політичну партію;
 - г. електорат.
4. Спосіб прийняття законів та інших рішень із найважливіших питань суспільного життя прямим волевиявленням громадян шляхом всенародного голосування є:

- а. референдум;
 - б. лобізм;
 - в. вибори;
 - г. конформізм.
5. Сукупність політичних партій, відносин між ними та з іншими політичними інститутами називається:
- а. політична система;
 - б. виборча система;
 - в. політичний режим;
 - г. партійна система.
6. Хто із учених класифікує партійні системи за ідеологічною полярністю (дистанцією) між партіями?
- а. М. Дюверже;
 - б. Ж. Блондель;
 - в. Дж. Сарторі;
 - г. З. Ньюмен.
7. Що з перерахованого Дж. Лапаломбарою та М. Вейнером не відносять до обов'язкових ознак політичних партій?
- а. тривалість дії;
 - б. прагнення до завоювання та здійснення влади;
 - в. повномасштабність дії;
 - г. наявність ідеології;
 - д. наявність організаційної структури.
8. Впишіть тип партії відповідно до її характеристики:

	а. прагнуть до об'єднання угруповань еліти з метою впливу на електорат
	б. прагнуть до розширення кількості членів партії
	в. нечисленні з вільним членством
	г. мають яскраво виражену ідеологічну спрямованість
	д. складаються з центрального партійного апарату та представництва партій на місцях

Література

1. Білоус А. Виборчі системи : світовий досвід на українському ґрунті / А. Білоус // Трибуна. – 1993. – № 8-9. – С. 22-28.

2. Голосов Г. Пределы электоральной инженерии: смешанные несвязанные избирательные системы в новых демократиях / Г. Голосов // Полис. – 1997. – № 3. – С. 102-113.
3. Дюверже М. Политические партии / М. Дюверже. Пер. с франц. – 3-е изд. – М. : Академический проспект, 2005. – 544 с.
4. Кіс Т. Виборчі системи та їхні політичні наслідки / Т. Кіс // Нова політика. – 1996. – № 2. – С. 22-33.
5. Мазуренко Г. М. Теоретичні засади взаємодії виборчої та партійної систем / Г. М. Мазуренко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. – 2002. – № 39. – С. 137-156.
6. Мельниченко В. Виборчі системи у світовій політичній практиці / В. Мельниченко // Віче. – 1997. – № 3. – С. 74-88.
7. Політологія. Навчально-методичний комплекс: підручник / За ред. Ф. М. Кирилюка. – 2-ге вид., перероб. та доп. – К. : Центр навч. лри, 2005. – 697 с.
8. Політологія : Підручник / За ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка. – 3-тє вид., перероб. доп. – К. : Академія, 2006. – 568 с.
9. Райковський Б. С. Вибори та виборчі системи: політологічний вимір / Б. С. Райковський. – К. : Парламентське видавництво, 2009. – 327 с.
10. Романюк А. Партії та електоральна політика / А. Романюк, Ю. Шведа. – Львів : ЦПД – Астролябія, 2005. – 366 с.
11. Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія : Дослідження структур, мотивів і результатів / Джовані Сарторі. – К. : АртЕк, 2001. – 224 с.
12. Таагепера Р. Описание избирательных систем / Р. Таагепера, М. С. Шугарт // Полис. – 1997. – № 3. – С. 114-136.
13. Шведа Ю. Теорія політичних партій та партійних систем: навч. посібник / Ю. Шведа. – Львів : Тріада плюс. – 2004. – 528 с.
14. Шляхтун П. П. Політологія. Історія та теорія: Підручник / П. П. Шляхтун. – К. : Знання, 2010. – 500 с.
15. Юрій М. Ф. Політологія : Підручник / М. Ф. Юрій. – К. : Дакор КНТ, 2005. – 416 с.

ПИТАННЯ ДО ЕКЗАМЕНУ

1. Політика: сутність, причини виникнення, функції, структура, рівні організації.
2. Властивості політики.
3. Класифікація політики та її взаємозв'язок з іншими формами суспільної свідомості.
4. Поняття, структура, типологія та актори політичного процесу.
5. Об'єкт, предмет та сутність політичної науки.
6. Структура політичної науки та її зв'язок з іншими дисциплінами.
7. Функції політичної науки та її актуальність у сучасності.
8. Сутність системного підходу. Теорії політичних систем.
9. Структура і функції політичних систем.
10. Типологія сучасних політичних систем.
11. Політична система сучасної України: загальна характеристика.
12. Поняття й теорії походження держави.
13. Причини виникнення держави.
14. Загальні ознаки держави.
15. Функції держави.
16. Форми територіального устрою держав.
17. Форми державного правління.
18. Політична влада: сутність, особливості, функції, тенденції розвитку.
19. Суб'єкти, об'єкти та концепції влади.
20. Ресурси та види влади.
21. Проблема легітимності влади. Ознаки та типи легітимності політичної влади.
22. Криза легітимності влади. Методи стабілізації влади.
23. Поняття «політичний режим» і різновиди режимів.
24. Ознаки тоталітарного режиму і його практика у фашистській Німеччині та СРСР.
25. Авторитарний режим та його соціальна ефективність.
26. Демократичний режим: загальна характеристика, принципи, механізми, суспільна практика в країнах західної цивілізації.
27. Правова держава: сутність, ознаки.
28. Характерні риси та моделі організації соціальної держави.
29. Поняття, характерні риси, структура і функції громадянського суспільства.

30. Формування громадянського суспільства в Україні: передумови, проблеми, перспективи.
31. Соціально-правові держави у сучасному світі.
32. Становлення та розвиток правової соціальної держави в Україні.
33. Сутність і функції політичних партій.
34. Типологія політичних партій.
35. Партійна система та її роль у політичному житті суспільства. Типологія партійних систем.
36. Поняття виборів та виборчого процесу.
37. Мажоритарна виборча система.
38. Принципи організації пропорційної системи виборів.
39. Змішана та консенсусна виборчі системи.
40. Поняття, способи та механізми політичної соціалізації.
41. Етапи політичної соціалізації.
42. Типи політичної соціалізації індивідів.
43. Особливості політичної соціалізації в Україні.
44. Головні напрямки політичної ідеології: лібералізм, консерватизм, соціал-демократія.
45. Сутність і функції політичної культури.
46. Типологія політичних культур.
47. Характеристика політичної культури в Україні.
48. Сутність елітизму. Теорії політичних еліт.
49. Сутність, функції та типологія політичних еліт.
50. Шляхи і способи формування та зміни політичних еліт.
51. Особливості політичної еліти в Україні.
52. Сутність політичного лідерства. Теорії, що пояснюють природу лідерства.
53. Якісні характеристики політичного лідера та його функції.
54. Типології політичного лідерства.
55. Сучасні тенденції у розвитку інституту політичного лідерства. Особливості політичного лідерства в Україні.
56. Сутність та причини виникнення політичних конфліктів у суспільстві.
57. Типологія політичних конфліктів.
58. Шляхи і способи вирішення політичних конфліктів.
59. Сутність, особливості та шляхи врегулювання національних конфліктів.

60. Людина як суб'єкт політики (види суб'єктів, ролі особи в політиці, політичні типи особистостей).
61. Політична поведінка: поняття, основні типи, мотивація.
62. Політична участь: форми, типи, суб'єкти.
63. Політична діяльність: зміст, мотивація, форми.
64. Громадські організації та рухи, як елемент політичної участі.
65. Поняття, сутність і етапи політичної модернізації суспільства і політичної системи.
66. Сутність і особливості міжнародних відносин.
67. Принципи зовнішньої політики України.
68. Дайте визначення громадянського суспільства.
69. Співвідношення понять «легітимність» та «легальність».
70. Дайте визначення політичної культури.
71. Дайте визначення правової держави.
72. Дайте визначення політичної системи.
73. Дайте визначення політичного режиму.
74. Дайте визначення поняттю «політична влада».
75. Дайте визначення поняттю «республіка».
76. Дайте визначення форми державного правління.
77. Дайте визначення форми державного устрою.
78. Дайте визначення соціальної держави.
79. Дайте визначення поняття «політична партія».
80. Дайте визначення партійної системи.
81. Дайте визначення виборчої системи.
82. Дайте визначення поняття «референдум».
83. Дайте визначення поняття «політична свідомість».
84. Дайте визначення політичної соціалізації.
85. Дайте визначення поняття «бюрократія».
86. Дайте визначення поняття «державна».
87. Що таке політика?

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДО ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

1. Визначте, хто з цих політологів сформулював «залізний закон олігархії»?
 - а. Дж. Бернхейм;
 - б. В. Парето;
 - в. Г. Моска;
 - г. Р. Міхельс.
2. Яка політична ідеологія вважає вищими цінностями справедливість та соціальну рівність?
 - а. консерватизм;
 - б. лібералізм;
 - в. соціалізм;
 - г. фашизм.
3. Виключіть елемент, що не входить до класифікації ресурсів влади за А. Етционі:
 - а. утилітарні ресурси;
 - б. нормативні ресурси;
 - в. соціальні ресурси;
 - г. примусові ресурси.
4. Як характеризується харизматична влада відповідно наведених ознак?
 - а. влада діє відповідно до традиції і традиційних цінностей мас;
 - б. влада узаконена правовими нормами, конституцією, її діяльність підкріплена діяльністю відповідних інститутів;
 - в. влада ґрунтується на вірі мас в особливі здібності вождя, політичного лідера.
5. Кому з відомих мислителів належить трактування природного стану суспільства «війна всіх проти всіх»?
 - а. Аристотелю;
 - б. М. Макіавеллі;
 - в. Дж. Локку;
 - г. Т. Гоббсу.
6. В яких країнах зберігається парламентська монархія?
 - а. Ізраїль;
 - б. Швеція;
 - в. Китай;
 - г. США.
7. Згода на основі взаємної поступливості – це:

- а. консенсус;
 - б. переговори;
 - в. конфронтація.
8. Більшість міжнародних конфліктів другої половини ХХ століття відносяться до:
- а. глобальних;
 - б. регіональних;
 - в. ненасильницьких;
 - г. локальних.
9. Найбільше точно сутність громадянського суспільства характеризує наступна ознака:
- а. значна чисельність жителів держави;
 - б. незалежність від органів державної влади;
 - в. пацифізм.
10. Які типи політичних лідерів виділяє М. Макіавеллі?
- а. «удади» та «зайці»;
 - б. «леви» та «лисиці»;
 - в. «вовки» та «вівці»;
 - г. «слони» та «носороги».
11. Сукупність методів і засобів для досягнення цілей політичними суб'єктами, укріплення та розширення політичної влади це:
- а. ресурси влади;
 - б. функції влади;
 - в. легітимність влади;
 - г. джерела влади.
12. Основним суб'єктом (актором) політики є:
- а. Конституція;
 - б. людина;
 - в. правова система;
 - г. економіка.
13. Для якої форми правління характерне формування уряду парламентом:
- а. президентської республіки;
 - б. напівпрезидентської республіки;
 - в. дуалістичної монархії;
 - г. парламентської республіки.
14. Які ідеальні типи політичної культури запропоновані Г. Алмондом та С. Вербою?
- а. зорієнтована на інтереси громадян, корпорацій, держави;

- б. цілісна, фрагментована;
 - в. індустріальна, постіндустріальна;
 - г. патріархальна, підданська, активістська.
15. В яких країнах формою правління є абсолютна монархія?
- а. Китай;
 - б. Іспанія;
 - в. Саудівська Аравія;
 - г. Ізраїль.
16. Відзначить, які з перерахованих нижче інформаційних засобів відносяться до засобів масової інформації:
- а. телеграф;
 - б. телебачення;
 - в. листівка;
 - г. телефон.
17. Управлінські стратегії, засновані на маніпуляціях з емоціями, політичними очікуваннями й надіями народних мас, називаються:
- а. популізм;
 - б. консерватизм;
 - в. елітизм.
18. В якій країні вперше було узаконено президентську форму правління?
- а. Україна;
 - б. Росія;
 - в. США;
 - г. Польща.
19. До примусових ресурсів влади відносяться:
- а. матеріальні та соціальні блага;
 - б. правоохоронні органи, суди та тюрми;
 - в. закони;
 - г. цінності суспільства.
20. Основна відмінність групи інтересів від політичної партії полягає в тому, що група інтересів:
- а. являє собою більш численне об'єднання;
 - б. не прагне до політичної влади в країні;
 - в. впливає на суспільну думку.
21. Яку назву має свідоме ухилення виборців від участі у виборах?
- а. конформізм;
 - б. етатизм;
 - в. абсентеїзм;

- г. пацифізм.
22. Галузь політології, в рамках якої вивчаються конкретні політичні проблеми та ситуації, здійснюється розробка практичних рекомендацій відповідно дій та заходів, направлених на вирішення практичних соціальних і політичних задач по реформуванню організацій, інститутів та соціальних груп називається:
- порівняльна політологія;
 - історія політичної думки;
 - прикладна політологія;
 - теорія політики.
23. Яка з функцій політології формує політичну культуру, вчить людину адекватно орієнтуватися у політичній обстановці?
- регулятивна функція;
 - гносеологічна функція;
 - функція політичної соціалізації;
 - прогностична функція.
24. Яка з рис політичного життя властива тоталітаризму?
- монополізація влади єдиною партією, її зрощення з державним апаратом;
 - відсутність офіційної політичної ідеології;
 - контроль громадянського суспільства за діяльністю державних органів;
 - пріоритет прав людини над правами держави.
25. Переконаність у необхідності стабільної й сильної держави, що опікує соціальний порядок і приватну власність громадян, є однією з тез наступної сучасної політичної ідеології:
- фашизму;
 - комунізму;
 - консерватизму;
 - лібералізму.
26. В яких країнах зберігається однопартійна система?
- Росія;
 - Україна;
 - Куба;
 - Північна Корея (КНДР).
27. Найбільш точне поняття політичного маніпулювання розкриває наступне визначення:
- це різновид прямого силового тиску на людей;

- б. цей прихований вплив на політичну свідомість електорату з метою спонукання виборців до вигідних для маніпулятора дій;
в. це різновид законного способу реалізації політичної влади.
28. Згідно Г. Амонду політична система суспільства представляє собою:
- а. сукупність взаємодій, за допомогою яких відбувається владний розподіл цінностей у суспільстві;
 - б. сукупність інститутів (таких як парламент, суди), які визначають та втілюють у життя колективні цілі суспільства та існуючих в ньому груп;
 - в. сукупність стійких взаємодій з приводу розподілу влади;
 - г. сукупність стандартних відносин виконавців політичних ролей.
29. Який тип політичної культури орієнтується на високу залученість до політичного життя:
- а. підданський;
 - б. активістський;
 - в. патріархальний.
30. Здатність влади створювати та підтримувати у населення переконання в тому, що влада в країні наділена правом приймати рішення називається:
- а. делегітимація;
 - б. легальність;
 - в. легітимність.
31. Форма правління, за якої голова держави є виборним і змінюваним:
- а. республіка;
 - б. монархія;
 - в. імперія;
 - г. федерація.
32. Яка з наук досліджує ціннісні і світоглядні аспекти політики?
- а. політична історія;
 - б. політична антропологія;
 - в. політична філософія;
 - г. політична географія.
33. Прихильники якої теорії лідерства вважали, що поява лідера можлива при збігу місця, часу й обставин?
- а. теорія «очікування-взаємодія»;
 - б. теорія рис;

- в. індивідуально-ситуативна теорія;
 - г. ситуативна теорія;
 - д. мотиваційна теорія.
34. Найбільш точно термін «політична участь» розкриває наступне твердження:
- а. методика прийняття рішень, за якої при наявності альтернативних варіантів ухвалюється рішення, яке одержало найбільшу підтримку з боку осіб, що мають право голосу;
 - б. формальна угода про правила політичної поведінки, що укладається між впливовими політичними силами;
 - в. сформульований набір принципів, норм, правил і процедур прийняття рішень, у відношенні яких збігаються очікування членів світового співтовариства;
 - г. прояв залучення громадян у політико-владні відносини, дії індивідів та груп, пов'язані з їхньою участю в розробці, прийнятті й здійсненні політичних рішень або курсів.
35. Тлумачення циркуляції еліт як історичне чергування «лис» і «левів» було характерно для наступного мислителя:
- а. Гаetano Моска;
 - б. Вільфредо Парето;
 - в. Роберт Міхельс;
 - г. Макс Вебер.
36. Категорія «політичний режим» у сучасній політології використовується для:
- а. опису системи виробництва й розподілу всієї сукупності матеріальних і нематеріальних благ, вироблених у суспільстві;
 - б. опису системи методів і засобів здійснення політичної (державної) влади;
 - в. опису стилю правління, заснованого на репресіях і насильстві;
 - г. опису одного з параметрів «Відкритого суспільства».
37. Політичну культуру найточніше можна визначити як:
- а. сукупність типових для конкретної країни зразків поведінки людей у публічній сфері, які втілюються у ціннісних установах про зміст та цілі розвитку світу політики, сталі норми та традиції взаємин держави й суспільства;
 - б. сукупність законів і підзаконних актів, що регулюють поведінку людей у даній країні;
 - в. відображення політичних процесів у літературі й мистецтві;

- г. дотримання регламенту роботи виборних політичних органів.
38. Форма державного устрою, за якої територія складається з державних утворень, наділених юридичною та певною політичною самостійністю:
- а. унітарна держава;
 - б. демократична держава;
 - в. конфедерація;
 - г. федерація.
39. Хто із учених класифікував групи інтересів на спонтанні, асоціативні, неасоціативні, інституціональні?
- а. У. ф. Алеман;
 - б. Г. Алмонд і Дж. Пауелл;
 - в. М. Бері;
 - г. М. Дюверже.
40. Чим відрізняється держава від інших політичних і соціальних інститутів?
- а. здійсненням тотального контролю над усіма сферами життєдіяльності;
 - б. тим, що забезпечує й гарантує матеріальний добробут всім членам суспільства;
 - в. монополією на легітимне насильство;
 - г. більш високим ступенем інституціоналізації влади.
41. Співвіднесіть між собою поняття та визначення:

1. Легітимність	а. наука, що вивчає всі сторони політичного життя
2. Політична соціологія	б. наука, що розробляє різні політичні технології
3. Кратологія	в. спосіб узаконення політичного порядку, який ґрунтується на юридичних документах і суспільних нормах
4. Системний підхід	г. функція політичної науки, що полягає у формуванні певної політичної культури громадян, виробленні політичних знань і навичок політичної участі
5. Влада	д. орієнтація на вивчення об'єкта як системи, розкриття його цілісності
6. Легальність	е. наука, що вивчає численні суспільні явища, пов'язані із владою, осмислені через суспільні

	інститути влади
7. Прикладна політологія	ж. форма організації суспільних відносин, за якої один елемент цих відносин впливає на поведінку іншого за допомогою авторитету, права або насильства
8. Політична соціалізація	з. визнання суспільством і політичними силами правомірності, законності політичної влади, механізмів діяльності, а також способів її обрання
9. Політологія	і. наука, що вивчає вплив суспільства, соціальних організацій на політичні процеси

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

АБСЕНТЕЇЗМ – ухилення виборців від участі в голосуванні на виборах парламенту, президента, місцевих органів влади тощо. Основними причинами абсентеїзму є аполітичність громадян, індиферентне ставлення до політики, втрата довіри до неї, низький рівень політичної компетентності виборців, невпевненість громадян у правильності свого вибору.

АВТНОМІЯ – форма самоуправління частини території унітарної, а іноді й федеративної держави, наділена самостійністю у вирішенні питань місцевого значення (часто й ширшими правами, ніж населення адміністративно-територіальних одиниць) в межах, установлених центральною владою.

АВТОРИТАРИЗМ – тип політичного режиму, який характеризується субординацією суб'єктів політичних відносин, наявністю сильного центру, що має концентровану владу, можливістю застосування насильства чи примусу.

ВИБОРИ – найбільш поширений механізм створення органів та інститутів влади, що представляє собою процедуру обрання або висунання певних осіб способом відкритого чи закритого (таємного) голосування.

ВИБОРЧА СИСТЕМА МАЖОРИТАРНА – такий порядок організації виборів і визначення результатів голосування, коли обраним вважається кандидат (або список кандидатів), який отримав більшість голосів у виборчому окрузі.

ВИБОРЧА СИСТЕМА ПРОПОРЦІЙНА – такий порядок організації виборів і визначення результатів голосування, за якого розподіл мандатів між партіями, які висунули своїх кандидатів у представницький орган, проводиться згідно з кількістю отриманих партією голосів.

ВЛАДА – здатність, право й можливість розпоряджатися ким-небудь або чим-небудь, а також чинити вирішальний вплив на долю, поведінку та діяльність людей за допомогою різноманітних засобів (права, авторитету, волі, примусу та ін.).

ВЛАДА ДЕРЖАВНА – вища форма політичної влади, що спирається на спеціальний управлінсько-владний апарат і володіє монополічним правом на видання законів, інших розпоряджень і актів, обов'язкових для всього населення.

ВЛАДА ПОЛІТИЧНА – організаційно-управлінський та регулятивно-контрольний механізм здійснення політики, що дає можливість впливати на діяльність, поведінку людей та їх об'єднань за допомогою волі, авторитету, права, насильства.

ВОЖДИЗМ – владні відносини, засновані на поділі групи (організації) на керівників і підлеглих, на особистій відданості політичному лідеру, вождю, переважно властиві для тоталітарних і авторитарних режимів.

ГЕОПОЛІТИКА – політологічна концепція, що вбачає в політиці якоїсь держави визначальну роль географічних чинників (просторове розташування країни, клімат, розмір території, кількість населення, наявність природних ресурсів та ін.).

ГЛАСНІСТЬ – один з найважливіших принципів демократизму, який полягає у невід'ємному праві кожного громадянина на отримання повної та вірогідної інформації з будь-якого питання громадського життя, що не становить державної чи військової таємниці.

ГЛОБАЛІЗМ – політична практика, зорієнтована на розв'язання локальних суспільних проблем з урахуванням їхнього взаємозв'язку з проблемами зовнішніми, більш загальними, з передбаченням їх наслідків для світових процесів.

ГРОМАДСЬКІ ОБ'ЄДНАННЯ – об'єднання, створені з метою реалізації та захисту громадянських, політичних, економічних, соціальних і культурних прав, інтересів людини, які сприяють розвитку творчої активності й самостійності громадян, їх участі в управлінні державними та громадськими справами.

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО – саморегульоване та самоорганізоване суспільство рівноправних громадян із високим рівнем економічних, соціальних, політичних, культурних і моральних рис, яке не залежить від держави, але спільно з нею утворює розвинуті правові відносини та взаємодіє заради спільного блага.

ДЕМОКРАТІЯ – форма державно-політичного устрою суспільства, яка ґрунтується на визнанні народу джерелом влади.

ДЕРЖАВА – форма організації суспільства, носій публічної влади, сукупність взаємопов'язаних установ і організацій, які здійснюють управління суспільством від імені народу.

ДЕРЖАВА СОЦІАЛЬНА – держава, що прагне до забезпечення кожному громадянину гідних умов існування,

соціальної захищеності, співучасті в управлінні виробництвом, а в ідеалі – приблизно однакових життєвих шансів, можливостей для самореалізації особистості.

ДЕРЖАВНИЙ УСТРІЙ – спосіб організації адміністративно-територіальної, національно-територіальної єдності держави, що характеризує особливості відносин між її складовими.

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ – управлінська політична система, покликана здійснювати владно значущі практичні рішення, що географічно чи організаційно перебувають поза межами безпосереднього впливу центральної влади; політичний процес, що передбачає делегування центральним урядом певних повноважень на місцевий рівень з метою оптимізації практичного вирішення питань загальнонаціональної ваги, а також втілення в життя специфічних регіонально-локальних програм.

ЕЛЕКТОРАТ – громадяни, які мають право голосу для участі в політичних виборах, рішення й настрої яких визначають склад виборних органів влади, впливають на позиції політичних лідерів і партій.

ЕТАТИЗМ – поширення активності та впливу держави на соціально-політичне життя із застосуванням централізації, бюрократизації та концентрації політичної влади.

ІДЕОЛОГІЯ – сукупність поглядів, ідей, переконань, цінностей та установок, що виражають інтереси різних соціальних груп, класів, товариств, в яких усвідомлюються і оцінюються ставлення людей до дійсності і один до одного, соціальні проблеми, а також містяться цілі діяльності, спрямованої на закріплення або зміну існуючих суспільних відносин.

ІМПЕРІЯ – велика держава, що складається з метрополії та підпорядкованих центральній владі держав, народів, які примусово інтегровані до єдиної системи політичних, економічних, соціальних та культурних взаємозв'язків.

КОМПРОМІС – згода, порозуміння з політичним противником, досягнуті шляхом взаємних поступок.

КОНСЕНСУС – згода між суб'єктами політики з певних питань на основі базових цінностей і норм, спільних для всіх основних соціальних та політичних груп суспільства; прийняття рішень без голосування за виявленням всезагальної згоди.

КОНСЕРВАТИЗМ – політична ідеологія і практика суспільно-політичного життя, зорієнтована на збереження і підтримання існуючих форм соціальної структури, традиційних цінностей і морально-правових засад.

КОНСТИТУЦІЯ – основний закон держави, що закріплює суспільний і державний устрій, порядок утворення, принципи організації та діяльності державних органів, виборчу систему, основні права та обов'язки громадян.

КОНФЕДЕРАЦІЯ – союз суверенних держав, які зберігають незалежність і об'єднані для досягнення певних спільних цілей (переважно зовнішньополітичних, воєнних), для координації своїх дій.

ЛЕГАЛЬНІСТЬ – санкція з боку влади стосовно надання законної сили якомусь політичному інституту, документу тощо, а також формальна відповідність правовим нормам рішень і актів органів державної влади.

ЛЕГІТИМНІСТЬ – здатність політичного режиму досягати суспільного визнання й виправдання обраного політичного курсу, винесених ним політичних рішень, кадрових або функціональних змін у структурах влади.

ЛІБЕРАЛІЗМ – політична та ідеологічна течія, що об'єднує прихильників парламентського ладу, вільного підприємництва та демократичних свобод і обмежує сфери діяльності держави.

ЛОБІЗМ – діяльність соціальних груп тиску на органи законодавчої та виконавчої влади, які обстоюють свої особливі політичні інтереси.

МОНАРХІЯ – форма правління, за якої верховна влада формально (повністю або частково) зосереджена в руках однієї особи – глави держави – спадкоємного монарха.

ОПОЗИЦІЯ – організація, партія, група, особа, які виступають проти панівної думки, уряду, політичної лінії та дії, системи влади, конституції, політичної системи у цілому.

ОХЛОКРАТІЯ – домінування у політичному житті суспільства впливу натовпу, юрби, один із способів здійснення політичної влади, що суттєво доповнює кризові політичні режими.

ПАРЛАМЕНТ – найвищий законодавчий і представницький орган влади в державі з республіканською формою правління, який обирається населенням.

ПАРТОГЕНЕЗ – історичний процес становлення й розвитку партій як представницьких структур, що виражають певні групові інтереси.

ПЛЕБІСЦИТ – всезагальне опитування громадян з метою виявлення їхньої думки, волі та позиції стосовно якогось спільного й значущого питання.

ПОЛІТИКА – організаційна, регулятивна й контрольна сфера суспільства, в межах якої здійснюється соціальна діяльність, спрямована головним чином на досягнення, утримання й реалізацію влади індивідами й соціальними групами задля реалізації власних запитів і потреб.

ПОЛІТИЧНА ЕЛІТА – меншість суспільства, що являє собою достатньо самостійну, вищу, відносно привілейовану групу, наділену видатними психологічними, соціальними й політичними якостями, яка бере безпосередню участь у затвердженні та здійсненні рішень, пов'язаних із використанням державної влади або здійсненням впливу на неї.

ПОЛІТИЧНА КРИЗА – переломний момент у розвитку політичного процесу, різкий перехід політичної ситуації з одного якісного стану в інший; політична криза є проявом збою у функціонуванні політичної системи, розладу колишніх соціально-політичних відносин.

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА – ціннісно-нормативна система, широкий комплекс установок, символів, ідей, поведінкових стереотипів, які формують мотивацію політичної й суспільної поведінки людей і забезпечують цілісність суспільної свідомості у політичній сфері.

ПОЛІТИЧНА МОДЕРНІЗАЦІЯ – процес переходу від традиційного суспільства, заснованого на натуральному господарстві, що має станову структуру й традиційні етичні норми як регулятор суспільних відносин, до суспільства індустріального типу, заснованого на машинній технології виробництва й раціональних принципах організації різних сфер громадського життя.

ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ – це спільність людей, об'єднаних ідеологічно та організаційно з метою завоювання (в результаті виборів або іншими шляхами), утримання і використання державної влади для реалізації інтересів певних соціальних груп, верств, етнічних та інших спільностей.

ПОЛІТИЧНА СВІДОМІСТЬ – система раціоналізованих поглядів на сферу політичних відносин, що включає раціоналізовані стереотипи політичної поведінки людину (усвідомлено сприйняті спонукальні мотиви), політичну філософії (елемент загальних світоглядних уявлень), політичну ідеологію (систематизовані, відносно несуперечливі комплекси політичних цінностей, покликані консолідувати їхніх прихильників, відобразити корінні інтереси тих або інших соціальних груп), політичну науку.

ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА СУСПІЛЬСТВА – інтегрована сукупність відносин влади, суб'єктів політики, державних та недержавних соціальних інститутів, покликаних виконувати політичні функції щодо захисту, гармонізації інтересів соціальних угруповань, спільнот, суспільних груп, забезпечувати стабільність і соціальний порядок у життєдіяльності суспільства.

ПОЛІТИЧНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ – процес засвоєння індивідом упродовж життя політичних знань, норм і цінностей суспільства, до якого він належить.

ПОЛІТИЧНА УЧАСТЬ – залучення людей до процесу політико-владних відносин, здійснення ними певних актів, заходів, що виражають інтереси, потреби, уподобання, думки, погляди та настрої, вплив на органи влади з метою реалізації соціальних інтересів.

ПОЛІТИЧНИЙ КОНФЛІКТ – зіткнення несумісних, часом протилежних, інтересів, дій, поглядів окремих людей, політичних партій, громадських організацій, етнічних груп, націй, держав та їх органів, військово-політичних і політико-економічних організацій (блоків).

ПОЛІТИЧНИЙ ЛІДЕР – популярний і впливовий учасник суспільного життя (глава, керівник держави, партії, громадсько-політичної організації, руху), який визначально впливає на нього, консолідує зусилля людей для досягнення якоїсь спільної мети.

ПОЛІТИЧНИЙ ПРОЦЕС – послідовність подій, зумовлених певними обставинами; сукупна діяльність суб'єктів політичних відносин, пов'язана із формуванням, зміною, перетворенням і функціонуванням політичної системи; діяльність суб'єктів політико-владних структур, партій, соціально-класових груп, еліт та окремих осіб, завдяки якій забезпечуються функціонування і розвиток політичної системи.

ПОЛІТИЧНИЙ РЕЖИМ – сукупність методів, засобів і способів, за допомогою яких владні органи здійснюють управління суспільством і забезпечують своє політичне панування.

ПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК – процес зростання здатності політичної системи постійно адаптуватися до соціальних умов, що ускладнюються, швидко й ефективно реагувати на появу нових суспільних інтересів і вимог, створювати нові політичні інститути та виробляти адекватні складним умовам форми їх діяльності.

ПОЛІТОЛОГІЯ – наука про політику, тобто про особливу сферу життєдіяльності людей, пов'язану із владними відносинами, з державно-політичною організацією суспільства, політичними інститутами, принципами, нормами, дія яких покликана забезпечити функціонування суспільства, взаємини між людьми, суспільством і державою.

РЕСПУБЛІКА – форма державного правління, за якої вища влада належить виборним представницьким органам, а глава держави обирається населенням або представницьким органом.

РЕФЕРЕНДУМ – спосіб прийняття законів та інших рішень з найважливіших питань суспільного життя прямим волевиявленням громадян через усенародне голосування.

СИСТЕМА БАГАТОПАРТІЙНА – цілісне утворення, що формується всередині політичної системи суспільства на основі усталених зв'язків між політичними партіями, які відрізняються програмними настановами, тактикою, внутрішньою структурою; є одним із критеріїв розвиненої політичної системи суспільства, існує лише в демократичних країнах із чітким правовим регулюванням соціально-політичного життя та наявністю громадянського суспільства.

СИСТЕМА ОДНОПАРТІЙНА – неконкурентний тип партійної системи, що складається з представників або членів однієї політичної партії.

СОЦІАЛІЗМ – вчення і теорії, які затверджують ідеал суспільного устрою, заснованого на суспільній власності, відсутності експлуатації, справедливому розподілі матеріальних благ і духовних цінностей залежно від затраченої праці, на основі соціально забезпеченої свободи особистості.

СОЦІАЛЬНА ДЕРЖАВА – держава, що здійснює політику, спрямовану на забезпечення добробуту всіх громадян, підтримку

соціально-слабких груп населення, на затвердження у суспільстві соціальної справедливості.

СУВЕРЕНІТЕТ – верховенство державної влади у зовнішніх і внутрішніх справах, незалежно від будь-яких сил, обставин і осіб.

ТОТАЛІТАРИЗМ – спосіб організації суспільства, який характеризується всебічним і всеохоплюючим контролем влади над суспільством, підкоренням суспільної системи державі, колективними цілями, загальнообов'язковою ідеологією.

УНІТАРНА ДЕРЖАВА – єдина держава, поділена на адміністративно-територіальні чи національно-територіальні одиниці, які не мають політичної самостійності, статусу державного утворення.

УСТРІЙ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ – певний спосіб територіальної організації держави, утворення й діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, що характеризується поділом території держави на певні частини.

ФЕДЕРАЦІЯ – союзна держава, до складу якої входять державні утворення – суб'єкти федерації.

ФОРМА ПРАВЛІННЯ – організація верховної державної влади, порядок утворення її органів та їх взаємини з населенням.

ФРАКЦІЯ – група парламентаріїв, об'єднана за партійним або іншим принципом, що має свою ідейно-організаційну платформу й реалізує свої цілі в роботі парламенту.

ЦІЛЬОВА АУДИТОРІЯ – сукупність людей, однорідна за окремими параметрами – соціально-демографічними, психографічним тощо; це ті виборці, які потенційно можуть віддати свою перевагу кандидату під час виборів, групи, безпосередньо на які орієнтована певна конкретна діяльність (в основному – в контексті проекту).

СХЕМИ ДО КУРСУ «ПОЛІТОЛОГІЯ»

Схема 1.

Модель політичної системи Д. Істона

Схема 2.

Інформаційно-кібернетична модель політичної системи К. Дойча

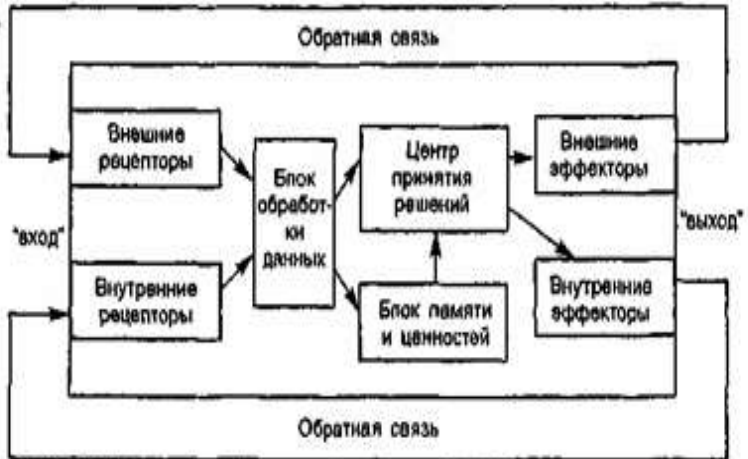
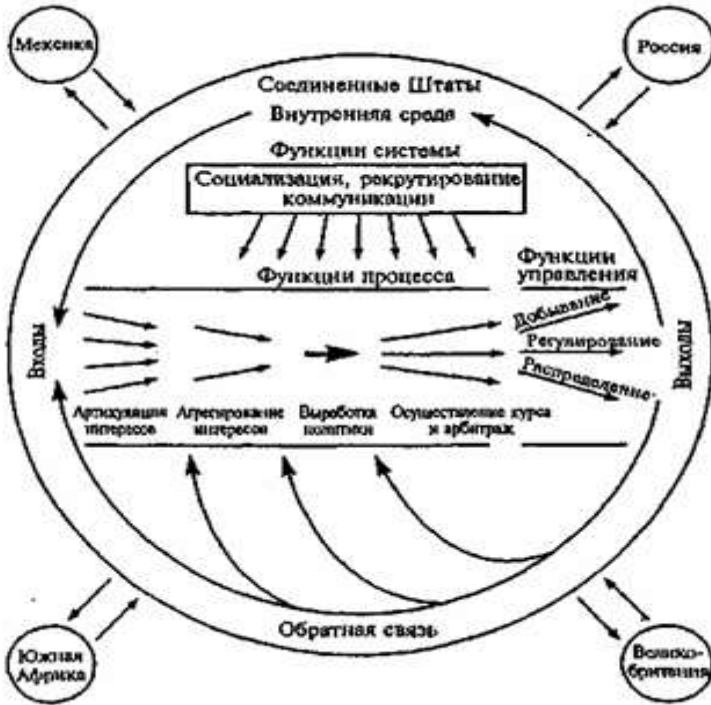

Схема 3.
Функциональная модель политической системы Г. Алмонда

Друкується за: Дегтярев А. А. Основы политической теории: учеб. Пособие / А. А. Дегтярев; Ин-т «Открытое о-во». – М. : Высш. шк., 1998. – 239 с.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна:

1. Гелей С. Політологія : навч. посібник / С. Гелей, С. Рутар. – 4-те вид., перероб. і доп. – Львів : Світ, 2001. – 384 с.
2. Конституція України. – К. : Фактор, 2012. – 144 с.
3. Нариси з української політології (1819-1991): посібник / В. А. Потульніцький. – К. : Либідь, 1994. – 319 с.
4. Основи теоретичної та практичної політології : підручник / В. Бебик. – К. : МАУП, 1994. – 121 с.
5. Основы политической науки: Учебное пособие для высших учебных заведений / Под ред. В. П. Пугачева. – М. : Аспект-Пресс, 1994. – 365 с.
6. Погорілий Д. Є. Політологія: кредитно-модульний курс : навч. посібник / Д. Є. Погорілий. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 432 с.
7. Политическая наука : учеб. пособие / К. С. Гаджиев. – 2-е изд. – М. : Междунар. отношения, 1995. – 398 с.
8. Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку: монографія / Редкол.: Ф. М. Рудич (голова) та ін.; Кол. авт.: І. Ф. Курас, Ф. М. Рудич, А. М. Пойченко та ін. – К. : Парлам. вид-во, 1998. – 350 с.
9. Політологія. Навчально-методичний комплекс: підручник / За ред. Ф. М. Кирилюка. – 2-ге вид., перероб. та доп. – К. : Центр навч. лр, 2005. – 697 с.
10. Політологія : підручник / За ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка. – 3-тє вид., перероб. доп. – К. : Академія, 2006. – 568 с.
11. Шляхтун П.П. Політологія. Історія та теорія: підручник / П. П. Шляхтун. – К. : Знання, 2010. – 500 с.
12. Юрій М. Ф. Політологія : підручник / М. Ф. Юрій. – К. : Дакор: КНТ, 2005. – 416 с.

Додаткова:

1. Алмонд Г., Верба С. Гражданская культура и стабильность демократии / Г. Алмонд, С. Верба // Политические исследования. – 1992. – № 4. – С. 122-135.
2. Ануфриев Е. А. Политическая социализация личности как проблема современной политологии / Е. А. Ануфриев //

- Вестник Московского университета. Серия 18. Социология и политология. – 1997. – № 3. – С. 34-35.
3. Бойчук М. А. Влада і громадянське суспільство: механізми взаємодії / М. А. Бойчук. – К. : Атлант ЮЕмСі, 2007. – 208 с.
 4. Дробінка І. Г. Політологія : навчальний посібник для вузів / І. Г. Дробінка, Т. М. Кришталь, Ю. В. Підгорецький. – К. : ЦУЛ, 2007. – 290 с.
 5. Єрмаков П. Етнополітичний конфлікт: специфіка його прояву та розв'язання у тоталітарних і демократичних системах / П. Єрмаков // Політичний менеджмент. – 2007. – № 1(22). – С. 100-107.
 6. История политических и правовых учений: учебник / Ред. В. С. Нерсесянц. – М. : ИНФРА-М, 1997. – 727 с.
 7. Кіс Т. Виборчі системи та їхні політичні наслідки / Т. Кіс // Нова політика. – 1996. – № 2. – С. 22-33.
 8. Кривега Л. Д. Громадянське суспільство в Україні як цілісно-інтегративний стан соціальної свободи / Л. Д. Кривега, І. М. Мухін // Культурологічний вісник : Науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпряниці / В. І. Воловик (гол.ред.) та ін. – Запоріжжя : Просвіта, 2004. – Вип. 12. – С. 69-74.
 9. Кузнецов И. И. Парадигма транзитологии (плюсы и минусы объяснительной концепции переходного периода) / И. И. Кузнецов // Общественные науки и современность. – 2000. – № 5. – С. 46-51.
 10. Мацієвський Ю. Між авторитаризмом і демократією: політичний режим після «помаранчевої революції» / Ю. Мацієвський // Політичний менеджмент. – 2006. – № 5. – С. 18-32.
 11. Муляр В. І. Політологія: навчальний посібник / В. І. Муляр. – К. : ЦУЛ, 2002. – 355 с.
 12. Новітня політологія: навчальний посібник / Ф.М. Кирилюк. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 564 с.
 13. Обушний М. І. Політологія : Довідник / М. І. Обушний, А. А. Коваленко, О. І. Ткач / За ред. М. І. Обушного. – К. : Довіра, 2004. – 600 с.
 14. Основи політології: навч. посіб. / А. Ю. Брегеда. – К. : КНЕУ, 1997. – 322 с.
 15. Основи теорії політики : навч. посіб. / С. Г. Рябов, М. В. Томенко. – К. : Тандем, 1996. – 191 с.

16. Політичні структури та процеси в сучасній Україні: політологічний аналіз: монографія / Редкол.: Ф. М. Рудич (голова) та ін.; Кол. авт.: Ф. М. Рудич (кер.), В. Б. Безверхий, А. М. Пойченко та ін. – К. : Наук. думка, 1995. – 266 с.
17. Політологія. Кінець XIX- перша половина XX ст. : хрестоматія. – Львів : Світ, 1996. – 797 с.
18. Політологія: терміни, поняття, персоналії, схеми, таблиці : навч. словник-довідник для студентів / Уклад.: В. М. Піча, Н. М. Хома; Наук. ред. В. М. Пічі. – К. : Каравелла, 2000. – 320 с.
19. Прикладна політологія : навчальний посібник / За ред. В. П. Горбатенка. – К. : Академія, 2008. – 472 с.
20. Пробийголова Н. Політична соціалізація як фактор впливу еліти на електоральну активність молоді / Н. Пробийголова // Політичний менеджмент. Спеціальний випуск. – 2006. – № 1. – С. 206-214.
21. Рудич Ф. Політичний режим і народовладдя: спроба політологічного аналізу / Ф. Рудич // Політичний менеджмент. – 2010. – № 2(41). – С. 3-16.
22. Череватий С. Політична ідеологія як складова суспільної свідомості / С. Череватий // Політичний менеджмент. – 2010. – № 3 (42). – С. 51-57.
23. Чувардинський О. Історична рефлексія поняття «громадянське суспільство» та його філософська еволюція / О. Чувардинський // Політичний менеджмент. – 2006. – № 3(18). – С. 69-75.
24. Шаповаленко М. Украинская политология: трудности становления / М. Шаповаленко // Политическая наука. – 2004. – № 2. – С. 233-261.

Інформаційні ресурси

1. Библиотека Гумер – гуманитарные науки [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.gumer.info/>.
2. Библиотека Михаила Грачева [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://grachev62.narod.ru/>.
3. Діалог.UA – незалежний інформаційно-аналітичний ресурс [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://dialogs.org.ua/>.
4. Наукова електронна бібліотека eLIBRARY.RU бібліотека [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://elibrary.ru/defaultx.asp>.

5. Політологія: Всеукраїнська електронна бібліотека [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://youalib.com/>.
6. Політологія: Онлайн бібліотека [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://politics.ellib.org.ua/>.
7. Рубрика: Библиотека политолога [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.ipolitics.ru/articles/library/index.shtml>.
8. Студентська електронна бібліотека «ЧИТАЛКА» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://chitalka.info/>.
9. Український центр політичного менеджменту [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/>.

ДОДАТКИ

Додаток А.

Арон Р. Демократия и тоталитаризм / Арон Р.; перевод с французского Г. И. Семенова. – М. : Изд-во «Текст», 1993. – 303 с.

«Будь-яка взаємодія між людьми припускає наявність влади; отож, сутність політики полягає у способі здійснення влади й у виборі правителів. Політика – головна характерна риса співтовариства, тому що вона визначає умови будь-якої взаємодії між людьми. [...] Стосовно людини політика важливіше економіки, так би мовити, за визначенням, тому що політика безпосередньо торкається самого змісту її існування. Філософи завжди вважали, що людське життя складається з відносин між окремими людьми. Жити по-людськи – це жити серед особистостей. Відносини людей між собою – основний елемент будь-якого співтовариства. Таким чином, форма й структура влади більш безпосередньо впливають на образ життя, ніж будь-який аспект суспільства.

Давайте домовимося одразу: політика в обмежувальному змісті, тобто особлива область суспільного життя, де обираються й діють правителі, не визначає всіх взаємозв'язків людей у співтоваристві. Існує чимало відносин між особистостями в родині, церкві, трудовій сфері, які не визначаються структурою політичної влади. Але ж якщо не погоджуватися з поглядом грецьких мислителів, які стверджували, що життя людей – це життя політичне, то все одно механізми здійснення влади, способи призначення керівників більш, ніж щось інше, впливають на відносини між людьми. І оскільки характер цих відносин і є саме головне в людському існуванні, політика більш, ніж будь-яка інша сфера суспільного життя, повинна викликати інтерес філософа або соціолога. [...]

Коли філософи минулого звертали свій погляд до політики, вони насправді були переконані, що структура влади адекватна сутності співтовариства. Їхня переконаність ґрунтувалася на двох посиленнях: без організованої влади життя суспільства немислиме; у характері влади проявляється ступінь людяності суспільних відносин. Люди людяні лише остільки, оскільки вони підкорюються й господарюють відповідно до критеріїв людяності. Розбудовуючи теорію «суспільного договору», Руссо відкривав одночасно, так би мовити, теоретичне походження співтовариства й законні джерела

влади. Зв'язок між легітимністю влади й основами співтовариства характерний для більшості політико-філософських систем минулого. Ця думка могла б стати актуальною й нині».

Додаток Б.

Гоббс Т. Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского / Т. Гоббс // Гоббс Т. Сочинения: В 2 т. – Т. 2. – М.: Мысль, 1991.

ЧАСТИНА II. ПРО ДЕРЖАВУ.

Глава II. Про причини, виникнення й визначення держави.

Мета держави – головним чином забезпечення безпеки. Остаточною причиною, метою або наміром людей (які від природи люблять волю й панування над іншими) при накладенні на себе уз (якими вони пов'язані, як ми бачимо, живучи у державі) є турбота про самозбереження й при цьому в більш сприятливому житті. Іншими словами, при встановленні держави люди керуються прагненням позбутися тяжкого стану війни, що є необхідним наслідком природніх пристрастей людей там, де немає видимої влади, що тримає їх у страху й під загрозою покарання, що примушує їх до виконання угод і дотримання природніх законів.

Яка не гарантується природнім законом. Насправді, природні закони (як справедливість, безпристрасність, скромність, милосердя й (взагалі) поведінка по відношенню до інших так, як би ми бажали, щоб поступали по відношенню до нас) самі по собі, без страху перед будь-якою силою, що змушує їх дотримуватися, суперечать природнім пристрастям, які тягнуть нас до пристрасті, гордості, помсти тощо. А угоди без меча лише слова, які не в силах гарантувати людині безпеку. От чому, незважаючи на наявність природніх законів (яким кожна людина слідує, коли вона бажає їм слідувати, коли вона може робити це без усілякої небезпеки для себе), кожний буде й може цілком законно застосовувати свою фізичну силу й спритність, щоб убезпечити себе від усіх інших людей, якщо немає установленної влади або влади досить сильної, щоб забезпечити нам безпеку.

Походження держави (Commonwealth). Визначення держави. Така загальна влада, яка була б здатна захищати людей від вторгнення чужоземців і від несправедливостей, що заподіюються один одному, і, таким чином, надати їм ту безпеку, за якої вони могли б годуватися від праць рук своїх і від плодів землі й жити в

достатку, може бути споруджена тільки одним шляхом, а саме шляхом зосередження всієї влади й сили в одній людині або у зібранні людей, яке більшістю голосів могло би звести всі волі громадян у єдину волю. Інакше кажучи, для встановлення загальної влади необхідно, щоб люди призначили одну людину або збори людей, які б виявилися їх представниками; щоб кожна людина вважала себе довірительом по відношенню до всього, що носій загальної особи буде робити сам або змусить робити інших з метою збереження загального миру й безпеки, і визнала себе відповідальною за це; щоб кожний підкорив свою волю й судження волі й судженню носія загальної особи. Це більше ніж згода або єдність. Ця реальна єдність, втілена в одні особі за допомогою угоди, досягнутої кожною людиною з кожним іншим таким чином, як якби кожна людина сказала іншій: я даю повноваження цій людині або цим зборам осіб і передаю їй моє право управляти собою за умови, що ти в такий же спосіб передаси їй своє право й санкціонуєш всі її дії. Якщо це відбулося, то велика кількість людей, об'єднана в такий спосіб в одну особу, називається державою, по-латинському – *civitas*. Таке народження того великого Левіафана або, вірніше (висловлюючись більш шанобливо), того смертного Бога, якому ми під пануванням безсмертного Бога зобов'язані своїм миром і своїм захистом. Адже завдяки повноваженням, відданим йому кожною окремою людиною в державі, зазначена людина або збори осіб користується такою величезною силою, що в ньому зосереджена, й владою, що страх, який вселяється цією силою й владою, робить цю людину або ці збори осіб здатними направляти волю всіх людей до внутрішнього миру й до взаємної допомоги проти зовнішніх ворогів. У цій людині або зборах осіб полягає сутність держави, яка потребує наступного визначення: держава є чи єдина особа, відповідальним за дії якого зробило себе шляхом взаємного договору між собою величезна кількість людей, для того щоб ця особа могла використовувати силу й засоби всіх їх так, як буде вважати за необхідне для їхнього миру й загального захисту.

Що таке суверен і підданий. Той, хто є носієм цієї особи, називається сувереном, і про нього говорять, що він має верховну владу, а всякий інший є підданим.

Для досягнення верховної влади є два шляхи. Один – це фізична сила, наприклад, коли хто-небудь змушує своїх дітей підкоритися своїй владі під загрозою погубити їх у випадку відмови

або коли шляхом війни підкоряють своїй волі ворогів, даруючи їм на цій умові життя. Другий – це добровільна угода людей підкоритися людині або зборам людей у надії, що ця людина або ці збори зуміє захистити їх проти всіх інших. Така держава може бути названа політичною державою, або державою, заснованою на встановленні, а держава, заснована першим шляхом, – державою, заснованою на придбанні.

Додаток В.

Дюверже М. Политические партии / М. Дюверже; Пер. с франц. – М. : Академический Проект, 2000. – 538 с.

Структура партій характеризується різноманіттям. Під одним і тим же поняттям розуміють три або чотири соціологічні типи, що різняться базовими елементами, способами їх інтеграції в певну цілісність, внутрішніми зв'язками і керівними інститутами. Перший з них відповідає «буржуазним» партіям ХІХ століття, які й сьогодні усе ще існують у вигляді консервативних і ліберальних партій. У США вони продовжують повністю займати політичну сцену (разом з тим американські партії відрізняються й досить оригінальними рисами). Вони базуються на невеликих комітетах, досить незалежних один від одного й звичайно децентралізованих; вони не прагнуть ні до примноження своїх членів, ні до залучення широких народних мас – скоріше вони намагаються поєднувати особистостей. Їхня діяльність цілком спрямована на вибори й парламентські комбінації й у цьому змісті зберігає характер наполовину сезонний; їх адміністративна інфраструктура перебуває у зародковому стані; керівництво тут як би розпилене серед депутатів і носить яскраво виражену особистісну форму. Реальна влада належить то одному, то іншому клану, який складається навколо парламентського лідера; суперництво цих угруповань і становить життя партій. Партія займається проблемами винятково політичними, доктрина й ідеологічні питання відіграють досить скромну роль; приналежність до партії найчастіше заснована на інтересі або традиції.

Зовсім інакше побудовані соціалістичні партії континентальної Європи: вони засновані на залученні максимально можливої кількості людей, народних мас. Тут ми виявимо чітку систему вступу, доповнену досить строгим механізмом індивідуальних внесків, що в основному й забезпечує фінансування партії, тоді як для так званих «буржуазних» партій першого типу джерелом засобів

найчастіше виступають пожертвування й субсидії яких-небудь приватних кредиторів – комерсантів, підприємців, банків та інших фінансових структур. Комітети поступаються місцем «секціям» – робочим одиницям більш широким і відкритим, найважливішою функцією яких, крім суто електоральної діяльності, виступає політичне виховання членів. Масовість членства й стягнення внесків вимагають створення значного адміністративного апарата. У такій партії завжди є більша або менша кількість так званих постійних – тобто функціонерів, які природно тяжіють до перетворення в свого роду клас і закріплення певної влади; так складаються зачатки бюрократії. Особистісний характер керівництва тут пом'якшений цілою системою колективних інститутів (з'їзди, національні комітети, ради, бюро, секретаріати) зі справжнім поділом влади. У принципі на усіх рівнях панує виборність, але на практиці виявляються потужні олігархічні тенденції. Набагато більш важливу роль усередині самої партії відіграє доктрина, тому що особисте суперництво набуває форми боротьби різних ідеологічних течій. Крім того, партія виходить далеко за межі власної політики, захоплюючи економічну, соціальну, сімейну та інші сфери.

І вже в наш час комунізм і фашизм створили ще більш оригінальний соціологічний тип організації. У цілому для нього характерні: розвинена централізація, що протистоїть напівцентралізації соціалістичних партій; система вертикальних зв'язків, що встановлює строгу ізоляцію базових елементів один від одного, яка протистоїть будь-якій спробі фракціонування або розколу й забезпечує беззаперечну дисципліну; засноване на автократичних принципах (призначення зверху й кооптація) керівництво, роль парламентарів у якому практично дорівнює нулю. І той, і інший відводять виборчій боротьбі всього лише другорядну роль: їхня справжня діяльність – інша, вона розгортається на ґрунті безперервної пропаганди й агітації. Вони використовують прямі, а часом і насильницькі методи: страйки, повстання, путчі тощо. І ті, і інші намагаються пристосуватися до умов як відкритої, так і підпільної боротьби, якщо держава застосовує проти них заборони й переслідування. Обидва ґрунтуються на твердих тоталітарних доктринах, що вимагають від членів партії не тільки політичної прихильності, але й повного підпорядкування всієї сутності. Вони не допускають розмежування публічного й приватного життя, претендуючи розпоряджатися як тим, так і іншим. Обидві партії

розвивають у своїх членів відданість, що ґрунтується на міфах і переказах релігійного змісту, поєднуючи у такий спосіб церковну віру й армійську дисципліну.

Разом з тим комуністичні й фашистські партії докорінно відрізняються один від одного. І насамперед за своєю структурою: перші спираються на систему виробничих елементів, другі – на своєрідну міліцію, різного роду недержавні воєнізовані загони. І потім – за своїм соціальним складом: перші представляють себе як політичне вираження робітничого класу, передовий загін пролетаріату, що бореться за своє звільнення; другі створені як знаряддя захисту середнього класу й дрібної буржуазії з метою протистояти їхньому витисненню й захопленню політичної влади робітничим класом. Вони різні, нарешті, за змістом своїх доктрин і основних принципів: комунізм вірить у маси, фашизм – в еліти; перший сповідує егалітаризм, другий – аристократизм. Комунізм виходить із оптимістичної філософії, віри в прогрес, твердої переконаності в цивілізаторській місії техніки; фашизм відрізняє песимістичний погляд на людство, він відкидає сциентизм ХІХ століття так само, як і раціоналізм ХVІІІ, і наполягає на цінностях традиційних і першостворених – спільності раси, крові, землі. Підсвідомо ці вищі цінності персоніфікує для нього не робітник, а селянин.

Багато партій не укладаються в цю загальну схему. Перш за все – християнсько-демократичні, що займають проміжне положення між старими партіями й соціалістичними. Далі це лейбористські партії, створені на базі кооперативів і профспілок за принципом непрямої структури, яка потребує спеціального аналізу. Це аграрні партії, організаційна різноманітність яких досить велика, хоча вони й не одержали великого поширення. Це партії архаїчного й доісторичного типу, які зустрічаються в деяких країнах Сходу й Середнього Сходу, Африки або Центральної Європи (до 1939 р.).

Навчально-методичне видання
(українською мовою)

Мальована Юлія Геннадіївна

ПОЛІТОЛОГІЯ

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК
для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра
філологічного факультету

Рецензент *А.О. Руднєва*
Відповідальний за випуск *Є.Г. Цокур*
Коректор *Ю.Г. Мальована*